

Noord- en zudeuropeanen

In een beschouwing over de gewenste samenwerking in de E.E.G. sprak Minister Andriessen vrij onlangs het verlangen uit naar de komst van de ideale Europese burger, die zich zou kenmerken door de punctualiteit van de Italianen, de zin voor humor van de Duitsers, de nederigheid van de Fransen, de bescheidenheid van de Luxemburgers, de logica van de Belgen en de tact van de Nederlanders.

Deze — voor een Nederlander allerm minst typerende — uiting van speelse ironie doet zien dat het nuttig is om iets te weten van de karakteristiek van de Europese volken, waarmede op politiek niveau moet worden onderhandeld en op economisch niveau zaken moeten worden gedaan. Daarbij komt nog de komst van buitenlandse arbeiders, die niet alleen hun arbeidskracht, doch ook hun psyche medebrengen, zoals — na verloop van enige tijd — werd ontdekt. Kortom, zo'n kennis is nuttig; men koopt er wellicht iets voor. En nuttigheid is wél een typisch vaderlandse maatstaf, ook naar de mening van Prof. Chorus, aan wiens karakteristiek ¹⁾ van de Nederlanders en andere volken hier aandacht zal worden geschonken.

Prof. Chorus stelt dat een volk een karakteristiek patroon van samenhangende eigenschappen bezit. Hiertoe vergelijkt hij de Nederlanders met andere volken: „want alleen in onderlinge vergelijking blijkt het karakteristiek-eigene van elk volk het beste”.

Op „supra”-nationaal niveau hebben de noordelijke Europeanen (Engelsen, Nederlanders, Duitsers, Scandinaviërs) een geheel ander patroon dan de „zuidelijken” (Fransen, Italianen, Grieken, Spanjaarden). Bij de typering van de twee volkgroepen blijkt het klimaatverschil een vruchtbaar uitgangspunt. Dankzij het zonnige klimaat is voor de zuiderling het huis meer de plaats om te slapen en (soms) te eten, dan om te leven. Leven doet hij vooral op straat, op de markt, in de herberg. Daarentegen drijven „mist, mest en vuile regen” (De Génestet) de noordeling in zijn woning: „my home is my castle”.

Als buitenmens is de zuiderling een man van het *uiterlijk*, van de buitenkant, die graag praat en vreugde beleeft aan *schone vormen*: van gevels, standbeelden, redevoeringen, kleren, sociale omgang. Hun kinderen hebben betere manieren dan die uit het noorden. De zuiderling is *extravert*, beweegt zich gemakkelijker in het openbaar, vlot, met vloeiende en soepele bewegingen.

De noordeling wantrouwt mooie geveltjes en praat minder gemakkelijk. Hij is *introvert*, „vaak onhandig, stijf en harkerig in het publiek”. Hij *heeft* zijn lichaam, is

gespleten in zichzelf en afgescheiden van zijn omgeving.

De zuiderling is méér zijn lichaam, zonder gespletenheid. Samenhangend hiermede is hij een realist, handelend volgens de direct gegeven reële situatie. Hij lijkt niet alleen een cynicus doch is het in wezen ook. De visie van Machiavelli is nog veelszins kenmerkend voor de zuidelijke levenshouding.

De noordeling is een *idealist*, die de innerlijke werkelijkheid als wezenlijk t.o.v. de uiterlijke schijn beleeft (Kant, Berkeley). Ook als materialist huldigt de noordeling een systeem, d.w.z. een geheel van ideeën, dat aan de werkelijkheid wordt opgelegd. Tegenover het zuidelijk cynisme is of lijkt hij vaak een hypocriet, doordat hij in werkelijkheid niet steeds kan beantwoorden aan zijn ideële „principes”. Zijn innerlijk en idealisme leidden tot de beweging van de Romantiek; het Klassicisme, met het accent op zuivere vorm en evenwicht, is een zuidelijk verschijnsel.

De noordeling is *ernstig* en geobsedeerd door de hervorming van de werkelijkheid. Hij schiep het socialisme en het moderne sanitair. De zuiderling is *luchhartiger*, neemt de dingen zoals ze zijn, werkt wanneer het nodig is en dan kalm en blij. Hij amuseert zich met „le cocu”, en gaat niet gemakkelijk tot huwelijkscheiding over. De noordelijke „cocu” doet dat veel sneller.

De zuidelijken leven in een *schaamtcultuur*. Het maatschappelijke oordeel is de primaire norm, die de betekenis der daden bepaalt. Roem en eer zijn belangrijke levenswaarden (cf. „Le Cid” van Corneille). De noordelijke *schuldcultuur* doet in de wandaad niet allereerst het oordeel van anderen ervaren, doch de persoonlijke tekortkoming, het onzuivere geweten. De noordeling is een individualist, lijdend aan zijn individuele schuld en zondebesef. In Engeland en Nederland komen veel meer maagzweren voor dan in Frankrijk en Italië. Het Protestantisme accentueerde het schuldbesef en de gespletenheid van het noorden; het Katholicisme synthetiseerde veeleer het mediterrane heidendom.

Dit artikeltje bevat slechts een beknopt resumé van het aardige betoog van Prof. Chorus. Intussen is het duidelijk dat de noordelijke en zuidelijke volken onderling markante verschillen te zien geven, bijv. die tussen Engelsen, Nederlanders en Duitsers. De Nederlander mist bijv. het Engelse gevoel voor humor. In een t.v.-interview werd Minister Andriessen er dan ook op gewezen, dat vele landgenoten van een Excellentie over gewichtige zaken geen grapjes verwachten; dezulken blijven kennelijk de rol van de aloude regent met zijn statige deftigheid, verplicht stellen.

„De statigheid zit ons volk in het bloed en nog wordt een rechtgeaard Nederlander met de witte das om zijn starre nek geboren”, aldus Prof. Brom.

Hiermede liepen we even vooruit op een beschouwing over de Nederlandse deugden en gebreken in een volgend artikel.

M. H.

¹⁾ „De Nederlander, uiterlijk en innerlijk. Een karakteristiek”. Uitg. A. W. Sythoff, Leiden 1964, 191 blz., f. 6,90.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Noord- en Zudeuropeanen	1143	Boekbesprekingen:	
Het opleidingsniveau van ondernemers en managers, door Drs. H. A. Becker	1144	M. Gloor e.a.: Neuzettliche Distributionsformen, bespr. door Dr. E. J. Tobi	1159
Televisie en bioscoopbezoek, door Drs. J. Ph. Wolff	1148	A. de Leeuw: Certains aspects de l'amélioration des structures agraires, bespr. door A. Kempenaers	1162
Maatschappelijke gevolgen van technologische veranderingen, door Dr. E. H. F. van der Lely ..	1151	L. L. Paklons: Bibliographie Européenne, bespr. door Mr. L. J. Brinkhorst	1162
Pensioenvoorziening in de particuliere sector, door Drs. O. F. Staleman	1154	Recente publikaties	1163
		Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	1164

Het opleidingsniveau van ondernemers en managers

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft in het kader van de volkstelling 1960 aanzienlijk meer gegevens over het opleidingsniveau van de beroepsbevolking verzameld dan tot nu toe bij dergelijke tellingen gebruikelijk was. Onlangs is een belangrijk deel van de betreffende uitkomsten door het C.B.S. gepubliceerd. Dit cijfermateriaal biedt o.a. de mogelijkheid, het opleidingsniveau van de Nederlandse ondernemers en managers nader te bezien. In dit artikel zal een overzicht van en commentaar op een keuze uit dit materiaal worden gegeven ¹⁾. Een volledig beeld valt pas op te stellen, nadat het C.B.S. o.a. ook de tabel met nadere gegevens over de academisch gevormden zal hebben gepubliceerd.

Een — zij het zeer globale — achtergrond voor de beoordeling van de gegevens over het opleidingsniveau van ondernemers en managers wordt gevormd door het materiaal over de gehele beroepsbevolking. Onderstaande tabel over het door mannen met beroep van 25 - 64 jaar genoten algemeen vormend en beroepsonderwijs ²⁾ geeft hiervan een indicatie.

TABEL 1.

Mannen met beroep van 25 - 64 jaar naar genoten algemeen vormend en beroepsonderwijs

	25-34	35-49	50-64
l.o.	78,3	83,0	88,7
(m) u.l.o.	13,8	9,7	6,1
v.h.m.o.	5,4	4,5	2,9
h.o.	2,5	2,8	2,3
	100	100	100
waaronder met voltooid beroepsonderwijs	28	19	11

Deze tabel zegt niet alleen iets over het opleidingsniveau op het tijdstip van telling, doch laat ook de verhoging van dit niveau tot uitdrukking komen. Het zou interessant zijn, de veranderingen in het opleidingsniveau van ondernemers en managers op een soortgelijke wijze te kunnen bekijken. De door het C.B.S. over deze categorieën gepubliceerde gegevens maken het echter niet mogelijk, het opleidingsniveau naar leeftijdscategorieën te differentiëren.

Mannelijke ondernemers en managers.

De volkstellinggegevens zeggen in de eerste plaats iets over het opleidingsniveau van bedrijfshoofden alsmede directeuren van N.V.'s, coöperaties of dergelijke in loondienst. Hoofden van agrarische bedrijven alsmede winkeliers

¹⁾ Een nadere analyse van de betreffende C.B.S.-gegevens vindt plaats als onderdeel van een onderzoek, dat door de schrijver van dit artikel in dienst van de Nederlandse Economische Hogeschool wordt verricht. Dit onderzoek wordt gefinancierd uit een schenking, die de Rotterdamsche Bank N.V. ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de hogeschool heeft gedaan.

²⁾ De tabel is overgenomen uit: C.B.S. Mededeling V.T. 1960, no. 11, januari 1963.

zijn daarbij buiten beschouwing gelaten. Er is verder materiaal bijeengebracht over bedrijfsleiders alsmede „overige beleidvoerende en leidinggevende personen in bedrijven”. Tot laatstgenoemde categorie zegt het C.B.S. slechts personen gerekend te hebben, die rechtstreeks onder het bedrijfshoofd c.q. de N.V.-directeur zijn belast met de leiding van het bedrijf of van belangrijke bedrijfsonderdelen ³⁾. Ter wille van de overzichtelijkheid zijn de bedrijfshoofden en „overige beleidvoerenden” in onderstaande tabellen samengevoegd.

De bedrijfshoofden en N.V.-directeuren vertonen tezamen enige gelijkenis met hetgeen veelal „top-management” wordt genoemd, al heeft een dergelijke aanduiding eigenlijk alleen t.a.v. de leiding van grotere ondernemingen zin. De bedrijfsleiders en overige beleidvoerende en leidinggevende personen vallen tezamen te vergelijken met „middle management”, al ontbreken de veelal tot „middle management” gerekende specialisten, die weinig of geen mensen

TABEL 2.

Bedrijfshoofden en directeuren N.V. e.d., bedrijfsleiders en overige beleidvoerende en leidinggevende personen in bedrijven, naar opleidingsniveau

	lager	uitgebr. lager	middelbaar	semi-hoger	hoger	totaal absoluut
1. Nijverheid e.d.	(in procenten)					
a. bedr.h., dir. e.d.	36	38	16	6	4	33.716
b. bedr.l. en overig beleidvoerend ..	26	38	21	11	4	32.776
2. Handelsbedrijven						
a. bedr.h. en dir. e.d.	31	35	26	4	4	11.252
b. bedr.l. en overig beleidvoerend ..	20	51	23	4	2	12.607
3. Bank-, verzek.- en woningexpl. bedr.						
a. bedr.h., dir. N.V. e.d.	12	26	35	6	21	2.794
b. bedr.l. en overig beleidvoerend ..	13	44	31	5	7	4.789
4. Transport- en communicatiebedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	47	30	15	3	5	3.619
b. bedr.l. en overig beleidvoerend ..	18	38	28	10	6	2.660
5. Andere dienstverl. bedr.						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	28	25	25	8	14	5.017
b. bedr.l. en overig beleidvoerend ..	25	36	25	6	8	3.044
6. Bedrijven n.e.g.						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	46	34	13	2	5	536
b. bedr.l. en overig beleidvoerend ..	51	33	13	2	1	394
7. Totalen						
a. totaal bedr.h. en dir.	34	35	19	6	6	56.934
b. totaal bedr.l. en overig beleidvoerend ..	24	41	23	8	4	56.270

³⁾ Systematische beroepsindeling en alfabetische index op de Beroepstelling, 13e Algemene Volkstelling, blz. 14.

onder zich hebben ⁴⁾). In het onderstaande zijn korte aanduidingen voor de betrokken categorieën wenselijk, en derhalve zullen naar analogie van het voorgaande de benamingen top en midden worden gebruikt, waarbij echter de aan deze terminologie verbonden beperkingen niet uit het oog mogen worden verloren. De scheidslijn tussen ondernemers en managers loopt door de top-categorie, doch een nadere grensbepaling is voor het hiernavolgende niet strikt noodzakelijk en zal derhalve achterwege blijven.

Bij het bezien van tabel 2 ⁵⁾ valt allereerst op, dat van de topcategorie 69 pCt. niet hoger komt dan de niveaus

⁴⁾ Vgl. o.a. E. Gutenberg: „Unternehmensführung, Organisation und Entscheidungen“, Wiesbaden 1962, die een overzicht geeft van de betekenissen, waarin deze begrippen veelal worden gebruikt.

⁵⁾ Deze en de volgende tabellen hebben tot bron: Uitkomsten 13e Algemene Volkstelling, Nederland, Aanvullende tabellen, deel 4.

De opleidingsniveaus hebben betrekking op:

Lager niveau, uitgebreid lager niveau: uitsluitend l.o.; (m)ulo zonder beroepsond.; l.o. met lager nijverh.o.; l.o. met lagere landb.sch.; l.o. met ander lager vakd.

Middelbaar niveau: l.o. met onderwijzersakte; l.o. met M.O.-akte A of akte N; l.o. met ander midd. vakdipl.; v.h.m.o. met of zonder lager vakdiploma; v.h.m.o. met onderwijzersakte; v.h.m.o. met M.O.-akte A of akte N; v.h.m.o. met ander midd.-vakdipl.;

Semi-hoger niveau: l.o. met M.T.S./H.T.S. (voor vr. met school voor maatsch. werk; l.o. met M.O.-akte B; l.o. met ander semi-hoger vakdipl.; v.h.m.o. met M.T.S./H.T.S. (voor vrouwen met school voor maatsch. werk); v.h.m.o. met M.O.-akte B; v.h.m.o. met ander semi-hoger vakdipl.; kandidaats theol. of econ.; overige kandidaatsexamens.

Hoger niveau: doctoraal-ex. met M.T.S./H.T.S.; overige doctoraal-examens.

De opgenomen sectoren van het bedrijfsleven omvatten:

Nijverheidsbedrijven: delfstoffenwinning, industriële bedrijven, bouw- of aanverwante bedrijven, openbare nutsbedrijven.

Handelsbedrijven: groothandelsbedrijven, kleinhandelsbedrijven.

Bank-, verzeker. etc. bedrijven: bankbedrijven, verzekeringsbedrijven, woningexploitatiebedrijven.

Transport- en communicatiebedrijven: transportbedrijven, communicatiebedrijven.

Andere dienstverlenende bedrijven: maatschapp. of zakelijke diensten, recreatiebedrijven, horeca of andere dienstverlenende bedrijven, n.e.g.

lager en uitgebreid lager (resp. 34 en 35 pCt.). Voor de midden-categorie is dit ongeveer hetzelfde beeld, nl. 65 pCt., al ligt daar de verdeling iets gunstiger (lager 24 pCt., uitgebreid lager 41 pCt.). Over het algemeen blijkt het opleidingsniveau van de midden-categorie iets hoger te liggen dan dat van de top. Aangenomen, dat de topfunctionarissen van morgen voor een belangrijk deel gerecrueteerd zullen worden uit degenen, die thans tot de midden-categorie behoren, dan ligt hier wellicht een indicatie voor een toekomstige stijging van het opleidingsniveau van de top. .

Beziet men deze tabel meer in onderdelen, dan valt in de eerste plaats op, dat bij de „technische“ sectoren (nijverheid, transport- en communicatiebedrijven) de midden-groep een vrij grote voorsprong heeft op de top in de semi-hogere opleidingen. Hier tekent zich o.a. de opkomst van de M.T.S.'er en de H.T.S.'er af. In tabel 3 zal dit voor enkele sectoren iets verder worden uitgewerkt. Verder worden de handelsbedrijven door een relatief laag opleidingsniveau gekenmerkt. Als zodanig niet meer dan de bevestiging van een voor de hand liggend vermoeden, o.a. omdat voor de handel relatief weinig een specifieke opleiding wordt vereist.

In tabel 3 zijn enkele sectoren van het bedrijfsleven nog eens afzonderlijk opgenomen. Bij de industriële resp. bouw- of aanverwante bedrijven is daarbij tussen haakjes aangegeven, welk percentage van het totaal een M.T.S.- of H.T.S.-opleiding heeft gevolgd.⁶⁾ Hierbij zijn overigens degenen buiten beschouwing gebleven, die zowel een academische opleiding als een M.T.S. of H.T.S. hebben voltooid. Deze staan in de kolom „hoger“.

De bank- en verzekeringsbedrijven vragen om een speciale reden de aandacht. Hier blijkt de top-categorie aanzienlijk vaker dan de midden-categorie een academische opleiding te hebben gevolgd (banken: top 23 pCt. tegen midden 6 pCt.; verzekeringsbedrijven top 22 pCt. tegen midden 9 pCt.). De verklaring voor dit patroon valt uiteraard niet aan de volkstellinggegevens te ontleen. De gegevens doen o.a. vermoeden, dat relatief vaak academici-topfunctionarissen uit andere bedrijfstakken worden aangetrokken. Als zodanig een interessant voorbeeld van een

(I. M.)

U kunt Uw beleggingsrisico verdelen over ruim 200 vooraanstaande

Waarom zoudt U meer risico nemen dan nodig is? Door aankoop van een aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verkrijgt U in feite een volledige aandelenportefeuille, veilig verdeeld over ruim 200 zorgvuldig geselecteerde ondernemingen. Zodoende komen U de voordelen van aandelenbezit ten goede en ligt een aantrekkelijk rendement binnen Uw bereik.

Alle banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

ondernemingen

TABEL 3.

Bedrijfshoofden en directeuren N.V. e.d., bedrijfsleiders en overige beleidvoerende en leidinggevende personen in bedrijven, voor enkele sectoren van het bedrijfsleven, naar opleidingsniveau

	lager	uitgebr. lager	middelbaar	semi-hoger	hoger	totaal absoluut
(in procenten)						
1. Industriële bedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	33	34	-21	6 (4)	6	20.735
b. bedr.l. en overig beleidvoerend	19	37	27	12 (10)	5	21.556
2. Bouw- of aanverv. bedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	41	45	6	7 (6)	1	12.578
b. bedr.l. en overig beleidvoerend	42	43	7	7 (6)	1	10.249
3. Groothandelsbedr.						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	29	33	29	5	4	8.325
b. bedr.l. en overig beleidvoerend	20	45	28	5	2	8.174
4. Detailhandelsbedr.						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	34	43	18	2	3	2.927
b. bedr.l. en overig beleidvoerend	21	64	13	1	1	4.433
5. Bankbedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	9	25	37	6	23	1.539
b. bedr.l. en overig beleidvoerend	13	46	31	4	6	3.050
6. Verzekeringsbedr.						
a. bedr.h. en dir. N.V. e.d.	14	26	34	4	22	978
b. bedr.l. en overig beleidvoerend	13	42	30	6	9	1.550

ver voortgeschreden ont-specialisering van de top. Men zal in elk geval slechts in beperkte mate topfunctionarissen kunnen doen opvolgen door academici, die voortkomeu uit de eigen branche en ervaring hebben opgedaan in „middle management”.

TABEL 4.

Bedrijfshoofden en directeuren N.V. e.d., zelfstandig of in loondienst, naar opleidingsniveau

	lager	uitgebr. lager	middelbaar	semi-hoger	hoger	totaal absoluut
(in procenten)						
1. Nijverheid e.d.						
a. zelfstandig	43	44	9	4	0	22.054
b. loondienst	23	27	28	11	11	11.662
2. Handelsbedrijven						
a. zelfstandig	42	38	17	2	1	4.153
b. loondienst	25	34	31	5	5	7.099
3. Bank-, verzek.- en woningexpl.bedr.						
a. zelfstandig	19	25	37	6	13	359
b. loondienst	11	26	34	6	23	2.435
4. Transport- en communicatiebedrijven						
a. zelfstandig	65	28	6	1	0	2.091
b. loondienst	22	33	28	7	10	1.528
5. Andere dienstverl. bedrijven						
a. zelfstandig	45	33	16	4	2	2.148
b. loondienst	14	19	32	11	24	2.869
6. Bedrijven n.e.g.						
a. zelfstandig	61	32	5	0	2	187
b. loondienst	38	35	18	2	7	349
7. Totalen						
a. totaal zelfstandig	44	41	10	4	1	30.992
b. totaal loondienst	21	29	30	8	12	25.942
algemeen totaal ...	34	35	19	6	6	56.934

Wat betreft de top laten de volkstellinggegevens nog een verdere nuancering toe. Er is op de bij de telling gebruikte vragenlijst namelijk verschil gemaakt tussen personen (a) „die voor eigen rekening een bedrijf of (vrij) beroep uitoefenen (excl. directeuren van N.V.'s, coöperaties of dergelijke)” en (b) „loon- en salaristrekken (incl. directeuren van N.V.'s, coöperaties of dergelijke) ...”. Uitgaande van deze twee categorieën valt nu een onderscheid te maken tussen (a) zelfstandige bedrijfshoofden en (b) directeuren N.V. e.d. in loondienst. Een dergelijk verschil is in de onderhavige beschouwing vooral relevant in verband met het feit, dat categorie a veelal meer op kleinere bedrijven betrekking zal hebben, categorie b meer op grotere.

Het verschil in opleidingsniveau is groot. Zo blijken in deze tabel de in loondienst werkende topfunctionarissen voor 30 pCt. tot het middelbaar, voor 8 pCt. tot het semi-hoger en voor 12 pCt. ⁶⁾ tot het hoger niveau te behoren. Voor de zelfstandige bedrijfshoofden zijn de betreffende percentages resp. 10, 4 en 1.

Vrouwelijke ondernemers en managers.

Na de mannen zullen nu de vrouwen de revue passeren. Het gaat daarbij om een kwantitatief aanzienlijk minder imposant gezelschap, nl. 4.896 vrouwen tegenover 113.204 mannen.

TABEL 5.

Vrouwelijke bedrijfshoofden en directeuren N.V., bedrijfsleiders en overige beleidvoerende en leidinggevende personen in bedrijven, naar opleidingsniveau

	lager	uitgebr. lager	middelbaar	semi-hoger	hoger	totaal absoluut
(in procenten)						
1. Nijverheidsbedr.						
a. bedr.h. en dir. N.V.	65	22	13	0	0	1.006
b. bedr.l. en overig	26	51	21	1	1	379
2. Handelsbedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V.	48	32	16	1	3	480
b. bedr.l. en overig	26	59	13	1	1	567
3. Bank-, verz.- en won.expl.						
a. bedr.h. en dir. N.V.	36	28	22	2	12	50
b. bedr.l. en overig	12	56	25	0	7	121
4. Transport- en comm.bedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V.	80	15	4	1	0	213
b. bedr.l. en overig	13	33	38	8	8	39
5. Andere dienstverl. bedrijven						
a. bedr.h. en dir. N.V.	25	45	25	3	2	1.796
b. bedr.l. en overig	26	48	22	1	3	226
6. Bedrijven n.e.g.						
a. bedr.h. en dir. N.V.	53	6	23	6	12	17
b. bedr.l. en overig	50	50	0	0	0	2
7. Totalen						
a. totaal bedr.h. en dir. N.V.	43	35	19	2	1	3.562
b. totaal bedr.l. en overig	24	55	18	1	2	1.334

⁶⁾ Bij zeer omvangrijke ondernemingen zal het beeld uiteraard anders zijn. Zo komt P. Vinke in: „De maatschappelijke plaats en herkomst der directeuren en commissarissen van de open en daarmee vergelijkbare besloten naamloze vennootschappen” (Leiden 1961, blz. 292) voor de door hem onderzochte directeuren van omvangrijke ondernemingen tot 26,2 pCt. academici uit een onderzoek totaal van 1.756 directeuren.

Op het eerste gezicht zou men geneigd zijn te veronderstellen, dat een vrouw met minder opleiding kan volstaan om een leidende positie in het bedrijfsleven te verwerven dan een man. Het opleidingsniveau van de vrouwen blijkt immers aanzienlijk lager te liggen dan dat van de mannen. Voor een meer verantwoorde vergelijking zou het echter met name nodig zijn, ook de bedrijfsgrootte in de beschouwing te kunnen betrekken. Wat betreft het opleidingsniveau van top- en midden-categorie blijken bij de vrouwen beide categorieën voor de niveaus middelbaar, semi-hoger en hoger vrijwel gelijk op te gaan.

TABEL 6.

Vrouwelijke bedrijfshoofden en directeuren N.V. e.d., zelfstandig dan wel in loondienst, naar opleidingsniveau

	lager	uitgebr. lager	middelbaar	semi-hoger	hoger	totaal absoluut
	(in procenten)					
a. zelfst. bedrijfshoofden	69	23	7	0	1	1.365
b. dir. N.V. e.d., loondienst	27	41	27	3	2	2.197
c. totaal	43	35	19	2	1	3.562

Ook voor de vrouwen is een splitsing mogelijk naar zelfstandige bedrijfshoofden en directeuren van N.V.'s e.d. in loondienst. Kortheidshalve zijn in tabel 6 alleen de totalen opgenomen. De categorie „loondienst” blijkt ook hier een voorsprong te hebben op de categorie „zelfstandig”, al is het verschil veel minder groot dan bij de mannen.

Achtergrond.

Voorgaande cijfers vragen om een voorzichtige interpretatie. Zo valt er bepaald niet zonder meer uit te concluderen, dat men het tegenwoordig in het bedrijfsleven ook zonder diploma's nog ver kan brengen. Hierboven is er reeds op gewezen, dat het verschil in opleidingsniveau tussen ondernemers en managers van grote resp. kleine bedrijven slechts zeer globaal uit dit materiaal kan worden achterhaald. Ook de veranderingen in het opleidingsniveau in de loop der jaren — en het zal daarbij als regel stellig om niveauverhogingen gaan — komen slechts zeer ten dele naar voren.

Dat een stijging van dit niveau in vele opzichten wenselijk is, behoeft op zichzelf weinig betoog. Ten aanzien van ondernemers en managers wordt thans reeds — en voor een deel op basis van onderzoekgegevens — gesproken over „de loden last aan de top” ⁷⁾. In de komende decennia zullen de betreffende posities in het bedrijfsleven eerder een verdere verzwaring dan een verlichting van de eraan verbonden taken te zien geven. Deze taakverzwaring houdt met tal van ontwikkelingen verband ⁸⁾, met name met de steeds toenemende gecompliceerdheid van produktie, afzet en communicatie.

⁷⁾ Zie bijv. E. Dale en L. F. Urwick: „De staf in de organisatie”, Utrecht 1963 (oorspronkelijke titel „Staff in organization”), waarin ook enkele resultaten van onderzoekingen worden vermeld.

⁸⁾ Voor een analyse van situatie en ontwikkelingen o.a. F. Harbison en Ch. A. Myers: „Management in the industrial world; an international analysis”, New York 1959.

Deze verzwaring vraagt wat haar kwantitatief aspect betreft vooral om oplossingen in de richting van decentralisatie, delegatie, uitbreiding van het aantal algemene stafposities e.d. In de tweede plaats is een kwalitatief aspect in het geding. Deze kant van de taakverzwaring vraagt met name om de inschakeling van krachten, die meer systematisch op hun taak zijn voorbereid. Het gaat daarbij (schematisch gesteld) om het minder voorkomen van de „intuïtieve” ondernemers en managers, die vrijwel uitsluitend op basis van praktische ervaring en feeling opereren, en het meer naar voren komen van „professionele” krachten, die uiteraard ook over ervaringskennis en aanleg dienen te beschikken, doch daarenboven een opleiding hebben gevolgd, die is afgestemd op de specifieke eisen, die de betrokken werkzaamheden stellen ⁹⁾.

Wat betreft het adequaat opvangen van de kwalitatieve taakverzwaring zijn ontwikkelingen in het spel, die zich niet zonder meer in de meest gunstige richting zullen voltrekken. Er zal op vele punten systematische actie nodig zijn van de betrokken organisaties in het bedrijfsleven, onderwijsinstellingen en overheidsinstanties — voorafgegaan, begeleid en gevolgd door wetenschappelijk onderzoek. Onderzoek naar de aard van de taken, die aan het leiden van een onderneming verbonden zijn, alsmede de zich t.a.v. deze taken voltrekkende verzwaringprocessen. Onderzoek naar het rendement van de huidige opleidingsvormen en waar nodig het ontwerpen en op hun doelmatigheid toetsen van nieuwe vormen. Verder o.m. onderzoek naar de veranderingen, die optreden in de samenstelling, bekwaamheid, geschooldheid e.d. van het huidige corps van ondernemers en managers.

Het opleidingsniveau van ondernemers en managers zal stellig moeten stijgen. Maar hoeveel? Het ligt voor de hand, dat het niet om een zo hoog mogelijk opvoeren van het niveau in het algemeen gaat, maar om het bepalen en nastreven van het optimale niveau. Dit optimale niveau zal per branche en veelal zelfs per onderneming verschillen, al zullen hier algemene lijnen wel globaal te trekken zijn. De ter discussie gestelde volkstellinggegevens zeggen uiteraard op zichzelf alleen iets over het feitelijke, en niet over het optimale niveau. De bezinning op het optimale niveau krijgt door het beschikbaar komen van dergelijke gegevens wel tal van nieuwe aanknopingspunten.

Het is stellig een goede gedachte geweest van het C.B.S., zo gedetailleerd op het gevolgde onderwijs in te gaan, al roepen de thans ter beschikking staande cijfers op hun beurt weer meer vragen op dan zij beantwoorden.

⁹⁾ s-Gravenhage.

Drs. H. A. BECKER.

⁹⁾ De „professionalisering” van management is een te complex proces om hier meer dan aangestipt te worden.

Televisie en bioscoopbezoek

Kritisch commentaar op nieuwe en oude conclusies van het C.B.S.

In een tweetal artikelen in dit blad ¹⁾ is de aandacht gevestigd op een opmerkelijke conclusie, waartoe het C.B.S. n.a.v. een onderzoek naar de vrije-tijdsbesteding in Nederland ²⁾ is gekomen. Het C.B.S. constateert na de korte na-oorlogse hausse een voortdurende vermindering van het amusementsleven, een vermindering die zich vanaf omstreeks 1956 in versnelde mate voortzet ³⁾. Na er op te hebben gewezen, dat de voor de hand liggende verklaring hiervoor de in 1956 begonnen opmars van de televisie is, komt men op grond van enige argumenten tot de conclusie, dat „... de mening, dat de televisie de hoofdoorzaak vormt van de achteruitgang van allerlei ontspanningsmedia, beslist moet worden verworpen als hoogst-onaanschaanlijk” ⁴⁾. Dit artikel heeft tot doel, duidelijk te maken dat het nog steeds hoogst waarschijnlijk is, dat, wat het bioscoopbezoek betreft, de televisie de hoofdoorzaak is van de sterke achteruitgang.

Op grond van de volgende overwegingen is het C.B.S. gekomen tot zijn, van de algemeen heersende mening afwijkende, uitspraak ⁴⁾:

1. De vermindering van het uitgaansleven dateert al van omstreeks 1950, dus van ver vóór de opkomst van de televisie.

2. Op vele terreinen van vrije-tijdsbesteding zijn er ontwikkelingen gaande, die met de opkomst van de televisie niets te maken lijken te hebben.

Deze twee punten zullen nu aan een beschouwing worden onderworpen.

Ad 1. De teruggang sinds 1950.

De onderstaande cijfers geven hiervan een beeld.

Aantal bezoeken per 100 inwoners aan gemakkelijheidsinstellingen ⁵⁾

	bioscopen.	sportuitvoeringen	beroepstoneel	concerten	totaal a)
1950 ..	632	163	23	24	1.098
1951 ..	615	173	22	22	1.072
1952 ..	611	157	23	21	1.057
1953 ..	599	155	22	20	1.032
1954 ..	604	141	22	21	1.036
1955 ..	608	143	21	19	1.060
1956 ..	632	145	21	16	1.058
1957 ..	587	151	19	16	1.012
1958 ..	552	139	17	18	953
1959 ..	478	141	16	15	881
1960 ..	473	123	16	14	888
1961 ..	435	132	15	13	822
1962 ..	391	125	15	17	765

a) Inclusief overige vormen van vermaak.

Uit deze cijfers blijkt, dat zowel het totale bezoek als het bezoek aan sportuitvoeringen, beroepstoneel en concerten inderdaad al vanaf 1950 dalende is. Alleen de

¹⁾ „E.-S.B.” van 5 en 12 augustus 1964.

²⁾ „Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-1963” Deel 1, „Enige vormen van licht en ernstig amusement, herfst 1962”, Uitg. W. de Haan, Zeist 1964.

³⁾ T.a.p. blz. 22.

⁴⁾ T.a.p. blz. 24.

⁵⁾ C.B.S., t.a.p. tabel 1.

bioscopen geven een ander beeld; het bezoek is in 1956 gelijk aan dat in 1950, terwijl vanaf 1956, het begin van de sterke uitbreiding van de televisie, een snelle achteruitgang te zien is.

Wanneer men met dergelijke statistieken het al dan niet bestaan van bepaalde invloeden wil aantonen, is het zeker nodig een vergelijking te maken met overeenkomstige gegevens uit het buitenland. Bijzonder veelzeggend zijn hier de cijfers van Engeland. De televisie-ontvangst werd daar namelijk in de verschillende delen van het land niet in het zelfde jaar mogelijk. Spraos geeft hierover de volgende cijfers ⁶⁾: in de delen van Engeland, waarin de T.V. in 1950 op gang kwam, daalde het bioscoopbezoek van 1950-1952 met 7,6 pCt., terwijl in de streken, die nog geen ontvangst hadden, vrijwel geen daling (0,25 pCt.) optrad. Twee districten kregen pas in 1954 televisie; het bioscoopbezoek was daar in 1954 1 pCt. hoger dan in 1950. Spraos zegt dan ook dat de algemeen heersende mening, dat de achteruitgang van het bioscoopbezoek voor een groot deel door de televisie veroorzaakt is, volkomen gegrond is ⁷⁾.

Ter vergelijking zijn ook de cijfers van Frankrijk en West-Duitsland interessant.

	Frankrijk ⁸⁾		West-Duitsland ⁹⁾	
	T.V.-toestellen (× 1.000)	bioscoopbezoeken (× 1 mln.)	T.V.-toestellen (× 1.000)	bioscoopbezoeken (× 1 mln.)
1955	261	395	284	766
1956	442	399	682	818
1957	683	412	1.212	801
1958	989	371	2.129	750
1959	1.368	354	3.375	671
1960	1.902	355	4.635	605
1961	2.555	328	5.888	517
1962	3.427	312	7.213	453
1963	4.400	290	8.539	377

In beide landen is het bioscoopbezoek na het op gang komen van de televisie nog even gestegen. (Hierop wordt in dit artikel nog ingegaan). Na de grote verbreiding der T.V. trad echter een sterke daling op. Deze was in Duitsland (54 pCt.) groter dan in Frankrijk (29,7 pCt.), hetgeen, ook rekening houdend met de bevolkingsgrootten, wel in overeenstemming is met het verschil in aantal toestellen. In Duitsland is de grote concurrentie van de T.V. in 1958 duidelijk naar voren gekomen. W. Adam vermeldt in zijn boek, dat de achteruitgang van het bioscoopbezoek t.o.v. 1957 in streken, waar televisie al bijzonder ver was doorgedrongen, veel groter was dan de landelijke achteruitgang ¹⁰⁾.

⁶⁾ John Spraos: „The Decline of the Cinema, an Economist's Report”, London, Allen & Unwin 1962, blz. 15.

⁷⁾ T.a.p. blz. 19.

⁸⁾ Bulletin d'Information du Centre National de la Cinématographie, no. 83, oktober 1963 en no. 86, april 1964.

⁹⁾ Filmstatistisches Taschenbuch 1964 (Spitzenorganisation der Filmwirtschaft).

¹⁰⁾ W. Adam: „Das Risiko in der deutschen Filmwirtschaft” (Filmwirtschaftliche Studien aus dem Industrieseminar der Universität zu Köln), Wiesbaden-Dotzheim 1959, blz. 45.

Resumerend kan, in tegenstelling tot het betoogde in de jongste C.B.S.-publicatie, worden vastgesteld, dat het bioscoopbezoek van 1950 tot 1956 ongeveer gelijk is gebleven. Vreemd genoeg komt dit overeen met de conclusie uit een oudere studie van het C.B.S. ¹¹⁾. Voorts is gebleken dat niet alleen in Nederland, maar ook in andere landen met de sterke opkomst van de T.V., of kort daarna, steeds een snelle achteruitgang van het bioscoopbezoek inzette.

Ad 2. De teruggang sinds 1960 bij T.V.-bezitters en niet-T.V.-bezitters.

Het C.B.S. heeft hier twee feiten gevonden, die op een geringe invloed van de televisie schijnen te wijzen ¹²⁾:

1. Er is een verschil in bioscoopbezoek bij niet- en wel-T.V.-bezitters, maar dit verschil is vrij klein.

2. De achteruitgang van het bioscoopbezoek van 1960 tot 1962 is bij niet-T.V.-bezitters even sterk als bij degenen die een toestel bezitten.

Alvorens deze feiten nader te beschouwen, heeft het zin de aandacht te vestigen op een theorie, die Spraas poneert in zijn eerder genoemd boek. Hij ziet voor Engeland drie fasen in het effect van de verspreiding der televisie op het bioscoopbezoek ¹³⁾:

Eerste fase: De eerste T.V.-bezitters behoorden in Engeland voor een relatief groot deel tot de hogere inkomensgroepen. Het effect op het bioscoopbezoek was bij deze mensen gering, doordat zij minder vaak naar de bioscoop gingen dan de arbeiders, en doordat de aanschaf van een toestel geen groot financieel offer voor hen was.

Tweede fase: Grote expansie van de T.V. onder de arbeidersbevolking. Ieder nieuw toestel betekende hier een flinke achteruitgang van het bioscoopbezoek. Dit kwam doordat de arbeiders een relatief hoge bezoekfrequentie hadden. Bovendien kwam de T.V. grotendeels het eerst in de arbeidersgezinnen met verdienende kinderen. Doordat mensen van 15 — 24 jaar de hoogste bioscoopfrequentie hebben, had dit een sterk negatief effect.

Derde fase: De vermindering van het bioscoopbezoek per nieuw toestel neemt af. Dit wordt veroorzaakt doordat veel kleine gezinnen en ouden van dagen, die zeer zelden de bioscoop bezochten, een belangrijk deel van de nieuwe kopers vormen. Volgens Spraas is het mogelijk, dat vanaf een bepaald moment de afname van het bioscoopbezoek grotendeels aan andere factoren moet worden toegerekend dan aan de toename van het aantal T.V.-toestellen.

Deze theorie kan in de eerste plaats een verklaringmogelijkheid geven voor het in dit artikel geconstateerde feit, dat in Frankrijk en Duitsland het bioscoopbezoek na de opkomst der T.V. nog even bleef stijgen. Afgezien van bevolkingsveranderingen en toevallige factoren als het weer en de kwaliteit van de films, kan het zijn dat de effecten, behorend bij Spraas eerste periode, hier een daling hebben voorkomen.

In de tweede plaats geeft deze zienswijze aanleiding, de Nederlandse cijfers anders te interpreteren dan het C.B.S. doet. Vóór de opkomst van de televisie bestonden er bij verschillende bevolkingsgroepen zeer grote verschillen in frequentie van bioscoopbezoek. De onderstaande cijfers geven hiervan enige markante voorbeelden ¹⁴⁾:

¹¹⁾ „Bezoek aan gemakkelijksinstellingen en televisiebezoek, nationaal en regionaal 1958”. Uitg. W. de Haan, Zeist 1960, blz. 15.

¹²⁾ T.a.p. blz. 16 en 24.

¹³⁾ T.a.p. blz. 22.

¹⁴⁾ C.B.S.: „Vrije-tijdsbesteding in Nederland, Winter 1955/1956”, Uitg. W. de Haan, Zeist 1957, staat 36, 37 en 44.

Bevolkingsgroep	Frequentie van het bioscoopbezoek per jaar
grote en middelgrote steden	10
plattelandstadjes en overige platteland	5
arbeiders van 18-28 jaar	16
arbeiders van 60 jaar en ouder	1
onkerkelijken	11
Gereformeerden	3
gemiddeld voor Nederland	8

Uit een C.B.S.-onderzoek in 1960 blijkt nu, dat de televisie verreweg het snelst doordrong in de bevolkingsgroepen die oorspronkelijk de hoogste frequentie van bioscoopbezoek hadden ¹⁵⁾:

Bevolkingsgroep	Aantal personen met televisie thuis in procenten
grote steden	40
middelgrote steden	37
platteland	19
onkerkelijken	34
Gereformeerden	11

Vooraf door deze ontwikkeling verdween een groot deel van de verschillen in bioscoopbezoek tussen de bevolkingsgroepen. Onderstaande cijfers geven hiervan een beeld ¹⁶⁾:

	Gem. aantal bioscoopbezoeken per persoon per jaar	
	1955	1960
grote steden	11	6
platteland	5	4
onkerkelijken	11	6
Gereformeerden	3	4
24-28 jaar	10	5
60 jaar en ouder	2	2
totaal	8	5

De bevolkingsgroepen, die oorspronkelijk het grootste deel van het bioscooppubliek opleverden, gingen dus het snelst over tot televisie. Het bioscoopbezoek is daardoor bij deze groepen sterk gedaald, en het is nu niet veel groter meer dan dat van degenen, die nu nog geen T.V. hebben en die altijd al zelden naar de bioscoop zijn gegaan. M.a.w. een hoge frequentie van bioscoopbezoek en een sterke (potentiële) behoefte aan T.V.-bezoek horen bij het zelfde gedragspatroon. Tot een soortgelijke conclusie is het C.B.S. gekomen t.a.v. televisiebezoek en voetbalwedstrijdbezoek ¹⁷⁾. Het in de laatste C.B.S.-publicatie geconstateerde feit, dat het verschil in bioscoopbezoek bij niet- en wel-T.V.-bezitters niet groot is, is dus geen bewijs voor de stelling, dat de televisie het bioscoopbezoek niet sterk heeft beïnvloed, maar is in overeenstemming met mijn mening, dat er een sterke beïnvloeding in de eerste tijd van de ontwikkeling is opgetreden. Dit komt overeen met Spraas theorie.

Zoals gezegd, gebruikt het C.B.S. ook nog het volgende argument: „Vervolgens hebben wij geconstateerd, dat de achteruitgang van het bioscoopbezoek in de periode van 1960-1962 niet alleen de T.V.-bezitters treft, maar ook en zelfs in gelijke mate de niet-T.V.-bezitters. Ook dit verschijnsel schijnt er op te wijzen, dat een deel van de teruggang van het bioscoopbezoek onafhankelijk van de opkomst

¹⁵⁾ C.B.S.: „Radio, televisie en vrije-tijdsbesteding, Herfst 1960”, Uitg. W. de Haan, Zeist 1962, staat 20.

¹⁶⁾ Idem, staat 2.

¹⁷⁾ „Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-1963”, blz. 25.

van de televisie tot stand is gekomen" ¹⁸⁾. Vermoedelijk is dit een ongelukkige formulering van een juiste gedachte. Er is namelijk geen reden om aan te nemen, dat het bioscoopbezoek van T.V.-bezitters door invloed van de televisie achteruit gaat. De achteruitgang is niet ontstaan, doordat televisiebezitters steeds meer kijken, maar doordat er steeds meer televisiebezitters zijn gekomen. Het argument had moeten luiden: „Dat er bij niet-T.V.-bezitters van 1960-1962 een achteruitgang van de frequentie van het bioscoopbezoek was, wijst er op dat een deel van de teruggang onafhankelijk van de opkomst van de televisie tot stand is gekomen". Op de, van de televisie onafhankelijke, factoren zal nu in het kort worden ingegaan.

Ook op dit gebied geeft het boek van Spraos interessante aanknopingspunten. De volgende factoren werken volgens deze schrijver ten nadele van de bioscoop ¹⁹⁾:

1. Aanschaf van duurzame consumptiegoederen (uitgezonderd T.V.-toestellen). Hierdoor zou minder geld beschikbaar kunnen zijn voor de bioscoop. Spraos meent, dat dit effect niet groot is, omdat het bij hogere inkomens te verwaarlozen is en hij voor de lagere inkomensgroepen bioscoopbezoek als een noodzakelijk goed beschouwt, dus als een goed waarvan de vraag bij een inkomensvermindering relatief minder daalt dan het inkomen. Dit laatste lijkt mij niet te gelden voor T.V.-bezitters; bij hen zal aanschaf van wasmachine, ijskast e.d. sterk ten koste gaan van bioscoopbezoek. Een wat sterker effect ziet Spraos uitgaan van het toenemende autobezit; hier is inderdaad sprake van concurrentie om de vrije-tijdsbesteding.

2. Het afbetalingskrediet. De negatieve invloed hiervan ontstaat volgens Spraos hoofdzakelijk, doordat dit de consumenten ertoe brengt, een groter deel van hun inkomen te besteden aan duurzame consumptiegoederen dan zij bij de noodzaak van vooraf sparen zouden hebben gedaan.

Samenvattend kan men zeggen, dat in een tijd van snel stijgende inkomens de bioscoop ongunstig wordt beïnvloed door de vraag naar goederen en diensten met hoge inkomenselasticiteiten. Daarnaast ontstaan er door de relatief snelle technische ontwikkeling bij vele industriële produkten voor de bioscoop ongunstige prijsverhoudingen, hetgeen een substitutie-effect veroorzaakt. Bij de lagere inkomensgroepen is er merkbaar minder geld over voor de bioscoop door uitgaven aan duurzame consumptiegoederen; dit geldt vooral voor T.V.-bezitters. Daarnaast zijn vooral autobezit en vakantie-reizen een sterke concurrentie. Deze veronderstellingen zullen overigens nog door veel onderzoek moeten worden gevolgd.

Een incidentele verklaring voor de achteruitgang tussen 1960 en 1962 kan men verder vinden in de sterke toename van het aantal films met lange vertoningsduur ²⁰⁾. Deze

¹⁸⁾ T.a.p. blz. 24.

¹⁹⁾ T.a.p. blz. 64-73.

²⁰⁾ Jaarverslag van de Nederlandsche Bioscoop-Bond, 1961 (blz. 12) en 1962 (blz. 12).

brengen een minder dan normaal aantal voorstellingen per week met zich mee. Terwijl dit de statistiek van het aantal bioscoopbezoekers ongunstig kan beïnvloeden, is er door de verhoogde entreprijzen en de meerdere neveninkomsten financieel eerder sprake van een voordeel.

Een kwestie, die hier slechts even belicht wordt, is de veranderende smaak van het publiek op het gebied van films. Naast allerlei verschuivingen in de belangstelling voor verschillende genres van amusementsfilms, is er een groeiende appreciatie van de goede film. Een deel van de filmimporteurs en de bioscoopexploitanten heeft op deze veranderingen (nog) niet op de juiste wijze gereageerd ²¹⁾. Dit betreft zowel de programmering en de reclame, als de hele wijze van exploiteren. Deze houding kost de betreffende ondernemingen waarschijnlijk bezoekers, hetgeen ook het landelijke cijfer doet dalen.

De hier bekritiseerde conclusie, waartoe het C.B.S. thans is gekomen, wijkt af van het vroeger ingenomen standpunt. In een vorige publikatie werd gewezen op overeenkomstige resultaten van buitenlandse onderzoeken ²²⁾. Het is te betreuren, dat het C.B.S. zijn nu andersluidende uitspraak niet getoetst heeft aan uitkomsten van onderzoek in andere landen. Eigenaardig is ook, dat afwijkende conclusies uit voorgaande onderzoeken ²³⁾ niet opnieuw zijn verklaard.

Het C.B.S. zegt terecht, dat het simplistisch zou zijn te menen, dat de veranderingen in het amusementsleven uitsluitend aan de televisie te wijten zijn ²⁴⁾. Het door het C.B.S. geconstateerde feit, dat het bioscoopbezoek van 1960-1962 bij niet-T.V.-bezitters is gedaald, wijst hier ook op. In dit artikel is de aandacht gevestigd op enige andere factoren, die het bezoek doen verminderen. Het lijkt er inderdaad op, dat de ontwikkeling van de televisie in de periode 1960-1962 de verdere achteruitgang van het bioscoopbezoek niet sterk in de hand heeft gewerkt. Of dit een blijvende omstandigheid is, zal overigens nog moeten blijken. Het C.B.S. heeft echter geen enkel argument aangevoerd tegen de m.i. juiste opvatting, dat de grote achteruitgang van het bioscoopbezoek in de afgelopen periode hoofdzakelijk door de opkomst van de televisie is veroorzaakt.

Bilthoven.

Drs. J. Ph. WOLFF.

²¹⁾ Zie ook het artikel van B. J. Bertina in „Filmforum”, september 1964, no. 9.

²²⁾ C.B.S.: „Bezoek aan gemakkelijheidsinstellingen en televisiebezit, nationaal en regionaal 1958”, blz. 16.

²³⁾ Idem, blz. 5 en nog duidelijker blz. 17: „Op grond van een analyse van de zgn. residuën van de correlatierekening is het evenwel weinig aannemelijk dat nog andere factoren dan de televisie, een belangrijke rol speelden in de afname van het bioscoopbezoek in 1957-1958”.

²⁴⁾ C.B.S.: „Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-1963”, blz. 24.

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Enkele structurele veranderingen, voortvloeiend uit de technische vooruitgang, zijn kwantitatief benaderd. Er is naar gestreefd om de samenhang, die er tussen bepaalde technologische veranderingen en de totale vraag bestaat, wat meer doorzichtig te maken. Enkele internationale vraagstukken die door de automatisering naar voren komen zijn kort aangegeven. Er is gewezen op de grote betekenis van een heroriëntatie van opvoeding en onderwijs als middel tot het bevorderen van een creatieve aanpassing bij de structurele veranderingen, die in de industriële maatschappij optreden.

Maatschappelijke gevolgen van technologische veranderingen

Sommigen zijn van mening dat de wetenschappelijke en technologische revolutie onze sociale en economische grondslagen op hun grondvesten doen schudden. Zij veranderen het verloop en de levenscondities van ieders bestaan op onze planeet. Hoe men daarover ook mag denken, in ieder geval zullen er vele frictieverschijnselen door ontstaan. Deze zijn voor een aanzienlijk deel terug te voeren op de gevolgen van de stille revolutie die zich voltrekt in de maatschappelijke structuur van onze kennis. De inhoud van de beroepen verandert daarbij.

Technologische veranderingen en structurele wijzigingen in beroepen- en functiestructuur.

De technologische veranderingen worden begeleid door en hebben structurele wijzigingen ten gevolge op geestelijk en emotioneel gebied en ten aanzien van de waarderingen.

In Duitsland is onderzocht hoe de verschuiving tussen administratief personeel en arbeiders binnen de totale beroepsbevolking plaatsvond. De structurele verandering die daar optreedt wordt in bijgaande tabel geïllustreerd ¹⁾.

TABEL 1.

Administratief personeel en arbeiders in pCt. van de beroepsbevolking in Duitsland

	1895	1907	1925	1933	1939	1950	1958
Administratief personeel (bedienden en ambtenaren)	3,9	11,2	16,5	17,1	18,4	20,0	25,7
Arbeiders	67,5	66,5	35,1	46,3	50,3	50,7	49,7

Voorts is gebleken dat het aandeel van de hoofdarbeid in de taken van de arbeiders toeneemt.

De technologische veranderingen wijzigen niet alleen de beroepenstructuur, maar ook de structuur der functies van de beroepen. De beroepenopleidingen zullen dus mede veranderen. Een andere structurele verandering bestaat uit de wijziging in de bijdrage, die elke soort energiedrager (steenkool, aardolie, waterkracht en atoomkern) levert aan de totale energieproductie.

Evenzo is er sprake van een structurele wijziging in de verhouding van de hoeveelheid mechanische arbeid (uitgedrukt in bijv. de energie-eenheid pkh) tot de menselijke

arbeid (uitgedrukt in manuren). Voor de Verenigde Staten bedroeg die verhouding 0,38 in 1850; 0,95 in 1900 en 5,3 in 1950. Deze structurele verandering herkent men in een nog steeds stijgende arbeidsproductiviteit.

Maar dergelijke structurele veranderingen gaan als regel gepaard met frictieverschijnselen. De individuele mens moet zich immers leren aanpassen bij die objectieve veranderingen. Dit vereist dikwijls bijscholing en omscholing, heroriëntatie van opvattingen en herijking van waarden. De geestelijke en emotionele processen die daarbij optreden gaan vaak vergezeld van gevoelens van onzekerheid en onveiligheid, en leiden daardoor tot maatschappelijke onrust. Het is dan ook goed te begrijpen, dat deze situatie de voormalige Amerikaanse Minister van Arbeid, Arthur Goldberg²⁾, deed verklaren dat het centrale probleem waarvoor de Amerikaanse economie op het ogenblik staat, luidt: hoe kan de noodzakelijke voortzetting van de produktiviteitsverhoging door middel van de invoering van arbeidsbesparende machines zonder hardheden voor het individu en zonder algemene werkloosheid worden gerealiseerd. Hij riep de openbare mening, de regering, het bedrijfsleven en de vakbonden op, een volkshuishouding te scheppen waarin de automatisering ongehinderd en zonder schade aan te richten kan functioneren.

*Krachten, die de potentiële technologische werkloosheid (P.T.W.) *) transformeren in geregistreeerde werkloosheid.*

1. Wanneer door mechanisatie eenvoudig een overnemen van menselijke taken, vooral van spierarbeid door machines plaatsvindt, kan men van pure technologische werkloosheid spreken.

2. Expansie van bedrijven en industrieën met een vergroting van de productie gepaard met een gelijktijdige verkleining van de arbeidsbezetting door het gebruik maken van technologische verbeteringen, is een andere verschijningsvorm. Dit deed zich o.m. voor bij de rationa-

*) Hieronder wordt verstaan de werkloosheid die direct te berekenen is als het aantal manuren dat door het invoeren van een technologische verbetering in het bedrijf overbodig wordt. Deze term is uitvoerig behandeld in „E.-S.B.” van 19 augustus jl.

lisatie van de landbouw in de Verenigde Staten en in Nederland. Maar ook in de automobiellndustrie van de Verenigde Staten verminderde sinds 1953 het aantal arbeiders met 168.000 man en werden sinds 1947 bij de spoorwegen 760.000 arbeiders ontslagen. Deze tendentie zal ook tot uitdrukking komen in een slechts langzaam stijgend totaal aantal manuren dat nodig is voor de voortbrenging van een groeiend nationaal inkomen.

Wanneer de automatisering in industrie en landbouw voldoende ver ontwikkeld is, zal de verdere uitbreiding daarvan nauwelijks meer een groter vraag naar manuren scheppen. De verdere expansie van de vraag naar mankracht zal dan uit de dienstensector en vooral uit de overheidssector moeten komen. Bijgaande tabel geeft een beeld, hoever de ontwikkeling reeds in deze richting gaat. De cijfers zijn ontleend of berekend aan de hand van gegevens in „America's Needs and Resources" van Fr. Dewhurst and Associates 1955 en geven een duidelijk beeld hoe in de Verenigde Staten sinds 1900 de toename van de totale werkgelegenheid, uitgedrukt in manuren, verloopt.

TABEL 2.

Belooft van de aantallen werknemers, manuren en van het nationaal inkomen in de Verenigde Staten

Jaar	Aantal personen in overheidsdienst (in miljoenen)	Aantal manuren per jaar gewerkt (in miljarden)	Nat. inkomen in \$ mrd. (in prijzen 1950)
1900	1,3	3,8	63,3
1920	2,9	5,9	94,7
1930	3,4	7,6	118,5
1940	4,6	9,8	147,0
1950	7,5	15,1	240,6
1952	10,0	20,6	264,6
1960	11,0	21,7	312,5 (geschat)

Jaar	Aantal personen in partic. dienst (in miljoenen)	Aantal manuren per jaar gewerkt (in miljarden)	Totaal aantal manuren per jaar in beide sectoren
1900	25,4	79,5	83,3
1920	36,8	95,1	102,0
1930	42,4	101,2	108,8
1940	43,3	99,1	108,9
1950	54,0	112,3	127,4
1952	54,7	115,2	135,8
1960	58,2	116,5	138,2

Deze cijfers geven in bepaalde opzichten een verheugend beeld te zien. Het betekent dat de welvaart met relatief minder manuren en menselijke inspanning tot stand komt. Kortere werktijd en meer vrije tijd zullen hun invloed op het maatschappelijk klimaat uitoefenen. Het is alsof de expansie van het produktievermogen voor goederen en diensten in meerdere of mindere mate wordt losgekoppeld van de beschikbare omvang van de mankracht. Op enkele gevolgen daarvan dient thans wat nader te worden ingegaan.

Technologische veranderingen en geldstromen.

In het verleden ging een economische expansie ook gepaard met een aanzienlijk vergrote vraag naar arbeidskrachten. De vermeerdering van het totale arbeidsinkomen leidde dan meestal spoedig tot een vergroting van de consumptieve vraag. Op haar beurt oefende de toegenomen vraag weer een gunstige invloed uit. Zij stimuleerde ondernemersactiviteiten door de gestegen winstverwachtingen. Dit tijdelijk vóórlopen van een verhoogde consumptieve vraag bij het ter markt komen van meer goederen bevorderde een opgaande conjunctuur. Zodra het echter

mogelijk is om die expansie van het produktievermogen met automatiseringsapparatuur **) te bewerkstelligen en daarmee gelijktijdig geen of slechts weinig extra mankracht in te schakelen, verzwakt het oude automatisme, dat bij de vroegere conjunctuurbewegingen een rol speelde, of valt geheel weg.

Indicaties voor die veranderde dynamiek bij de economische groei leveren:

— Een langzame stijging van het totaal aantal manuren dat in de Verenigde Staten nodig is om een stijgend nationaal inkomen te produceren.

— De ontwikkeling van nieuwe technieken om de totale vraag naar goederen en diensten te stimuleren waaruit blijkt dat men intuïtief aanvoelt wat er gaande is. Dit ziet men aan de stijging in 'de laatste twee jaar van het afbetalingskrediet met \$ 20 mrd. in de Verenigde Staten.

— Het feit dat in 1963 de uitgaven van de Federale regering voor de nationale veiligheid ca. 10 pCt. van het b.n.p. beliepen. De „Arms Control en Disarmament Agency" berekende dat 6,7 mln. personen betrokken zijn bij regerings- en particuliere ondernemersactiviteiten op defensiegebied. Ongeveer 9 pCt. van de totale arbeidende bevolking is verbonden met de verdediging³⁾.

— Alle werkgelegenheid die met wapenning te maken heeft, bevordert enerzijds de vergroting van het totale arbeidsinkomen, waartegenover echter geen verhoogde goederenproductie staat voor individuele consumptie. Deze methode stimuleert de totale vraag naar consumptiegoederen. Om enige indruk te geven van wat het betekent dat een deel van alle mankrachten onttrokken is aan de voortbrenging van consumptiegoederen, laten wij hier de uitkomst van een berekening volgen van de Raad van Economische Adviseurs in 'de Verenigde Staten. Deze schat het jaarlijkse verlies aan mogelijke productie van nuttige goederen en diensten dat ontstaat doordat ongeveer 5,5 pCt. van de bevolking werkloos is tegenover 4 pCt. op \$ 30 tot 40 mrd. ⁴⁾.

— Ook de zich ontwikkelende technieken om de geldsomloop te versnellen door o.m. bij de productie van artikelen een beperkte levensduur in te bouwen, verdient vermelding ⁵⁾.

— Ten slotte willen wij nog op een structurele verandering wijzen die technologische veranderingen met een monetair en andere aspecten verbindt. Wanneer enerzijds automatisering P.T.W. schept, anderzijds aanzienlijke investeringen vraagt zowel voor de aankoop van investeringsgoederen als voor meer grondstoffen en halffabrikaten, dan zal ook de geldstroom die nodig is voor de onderlinge betalingen tussen de bedrijven met de produktiewaarde A in omvang aanzienlijk toenemen. De totale som B van lonen en salarissen (inclusief sociale lasten) kan tenderen naar een minder sterke, in absolute omvang, toename, hetgeen statistisch valt na te gaan. Men dient ermee rekening te houden dat dan een mogelijk gevolg van de automatisering kan zijn dat de doorstroming van voldoende koopkracht wordt afgeremd. Men zal dus bedacht moeten zijn op het kunnen ontstaan van een soort *kortsluitings-effect* in de geldstroom naar het publiek ⁶⁾). Een nader onderzoek naar de betekenis van het verschil in groei van

***) Dr. Euwe heeft tijdens een gesprek over automatiseringsvraagstukken, dat gehouden werd onder auspiciën van het Algemeen Handelsblad, gesteld dat Nederland op het gebied van de automatisering der informatieverwerking een kwantitatieve achterstand van naar schatting vijf jaar op de Verenigde Staten heeft.

A en B, ook in relatie tot andere financiële grootheden, kan nuttig zijn bij de ontwikkeling van een werkgelegenheids- en conjunctuurbeleid ⁶⁾.

Het omschakelen van de „vrijgekomen” werknemers naar andere sectoren kan bij een sterk voortgaande intensieve automatisering een probleem worden en wellicht enige „planning” nodig maken.

Internationale aspecten van de P.T.W.

Allerlei structurele veranderingen zijn het gevolg van het rationaliseringsproces dat de ondernemingen toepassen. Onder invloed van de automatisering tendert de groei van de arbeidsinkomensstroom te worden afgeremd in vergelijking tot de vergroting van het produktievermogen. Deze situatie doet een aantal gezichtspunten in betekenis toenemen. Daarvan mogen hier worden genoemd:

— Hoe zijn een aantal structurele veranderingen door een verkorting van de arbeidsduur op te vangen? Moet dit bedrijfstaksgewijze worden geregeld en wat zijn de gevolgen daarvan voor de afzetmogelijkheden van produkten in het buitenland?

— Groeit de noodzaak tot het afzetten van een deel der produktie in het buitenland en hoe beïnvloedt dit de internationale economische betrekkingen ten opzichte van politieke partners met industrieel ontwikkelde economieën, resp. ontwikkelingslanden?

— Zullen de structurele veranderingen adequaat zijn op te vangen met nieuwe integratievormen op economisch terrein, zowel nationaal als internationaal?

— Zal de maatschappelijke problematiek die de technische vooruitgang schept leiden tot intensieve internationale samenwerking ten aanzien van research op technisch en onderwijsgebied, op dat der conjunctuurbeheersing enz. ⁷⁾.

Economische groei en onderwijs.

Een van de belangrijkste structurele veranderingen die de technische vooruitgang meebrengt is de veranderende inhoud, die kennis en vaardigheid krijgen in de produktieprocessen. Naarmate de technische ontwikkeling nieuwe

***) Men kijkt m.i. te veel naar percentages, of dit nu de loonquote is dan wel het werknemersaandeel, resp. de waarde van de „alternatieve definitie”. Het komt mij nl. voor dat meer aandacht besteed moet worden aan de absolute omvang van het totale geldinkomen, omdat de „gap” tussen de totale vraag tegenover de totale waarde van de aangeboden goederen daardoor in sterke mate wordt bepaald. Dit kan worden geïllustreerd met een cijfervoorbeeld. De cijfers zijn fictief.

jaar	totale loonsom = L	in pCt. van W	waarde produktie (W)	verschil P-L
1950	f. 1 mrd.	$1/1,5 \times 100 = 66,6$ pCt.	f. 1,5 mrd.	f. 0,5 mrd.
1960	f. 1,8 mrd.	$1,8/2,5 \times 100 = 72$ pCt.	f. 2,5 mrd.	f. 0,7 mrd.

Terwijl het loonpercentage in 10 jaar tijds met bijna 6 is toegenomen, steeg het verschil P-L van f. 0,5 tot 0,7 mrd. De afzet stagneert nu wanneer dit groeiend „verschil” niet geheel wordt opgenomen door hen, die op andere wijzen een inkomen genieten. (Hierbij ga ik van een evenwichtige betalingsbalans uit). Door allerlei oorzaken kan die situatie ontstaan. Men denke bijv. aan grote kapitaal- en inkomensconcentratie, het inhouden van veel winst door ondernemingen enz. Een doelmatige politiek, gericht op het behoud van het intern economisch evenwicht, zal dus veel aandacht moeten besteden aan dit „verschil” en aan alle factoren die en dit verschil groter kunnen maken, resp. dit verschil via consumptie kunnen laten verdwijnen. De technologische vooruitgang tendert dit „verschil”, absoluut groter te maken, ondanks een groter geworden loonquote.

en hogere eisen gaat stellen aan het vermogen van de mens om voortdurend nieuwe informatie op te nemen en innerlijk te verwerken om een goede aansluiting te kunnen vinden bij de structurele veranderingen die in de maatschappij optreden, kan men verwachten, dat ook de tijd, die voor aanpassing nodig is, langer wordt. En dit zal des te meer gelden als het onderwijs en de opleidingen te sterk „traditiegebonden” zouden blijven. In het algemeen kan men zeggen, dat omstandigheden, die een aanpassing vertragen, ertoe zullen bijdragen dat een groeiend percentage van de P.T.W. als geregistreerde werkloosheid zichtbaar wordt. Tijdens de expansiepieken in de Verenigde Staten bedroegen de percentages werkloosheid 2,7 in 1953, 4,2 in 1957, 5,1 in 1960 en 5,4 in het 1e kwartaal van 1964 ⁸⁾.

Men kan bewondering hebben voor de eerlijkheid waar, mee men in het Amerikaanse rapport „Towards full employment” (blz. 118) erkent: „we believe there has been a basic failure of public education to adjust to the social and economic changes that have been taking place during the past decades. We are teaching skills that are now obsolete and are failing to teach new ones that are required to meet changing industrial pattern”.

In een dynamische maatschappij zal kennis sneller verouderen. Prof. Ir. F. A. Heyn heeft in een voordracht over „Het onderwijs aan de vooravond van een omwenteling?” tijdens een Haagse conferentie over Onderwijs aan Volwassenen ⁹⁾ gewezen op de groeiende noodzaak tot bijscholen gedurende het gehele leven. Er kan hier niet op de vele implicaties worden ingegaan, die dit zowel voor inhoud als doelstelling van opvoeding en onderwijs zal hebben. Maar wie aanvoelt hoe diep ingrijpend de wetenschappelijke en technologische revolutie het onderwijs zullen gaan beïnvloeden, zal verstaan, dat de geschiedenis van de mens meer dan ooit een wedloop wordt tussen opvoeding en catastrofe ¹⁰⁾.

Wassenaar.

E. H. F. VAN DER LELY.

Literatuur:

1. Otto Neuloh: „Inleidende beschouwing over automatisering”, Dl. I, blz. 19. E.E.G.-conferentie over automatisering in de administratieve sector 1963, Document V/1082/62 - N:
2. A. Goldberg: „Die Herausforderung der zweiten industriellen Revolution”, geciteerd uit Intern. Arbeitsmitteilungen, Jaargang XIV, (14), Heft 7/8, juli 1961.
3. Ontleend aan het rapport „Towards full employment; proposals for a comprehensive employment and manpower policy in the United States”, Washington, U.S. Gov. Printing Office, 1964, blz. 60.
4. Idem, blz. 32.
5. Vance Packard: „The Waste Makers”, Hfd. 2, blz. 39 e.v.; Pelicanbook A. 589.
6. Zie hierover ook E. H. F. van der Lely: „Technische vooruitgang als een factor voor versterking van de interne economische stabiliteit” in „Economie” van augustus 1955.
7. Dat deze problematiek internationaal grote aandacht heeft, is o.a. gebleken uit de internationale conferentie over „Employment problems of automation and advanced technology” van 20-24 juli 1964 in Genève, die georganiseerd was door de I.L.O. Twintig landen aan beide zijden van het ijzeren gordijn namen daaraan deel. De heer A. B. Frielink, directielid van de Stichting Studiecentrum voor Administratieve Automatisering te Amsterdam, was zo vriendelijk mijn aandacht te vestigen op de „Survey of literature on social and economic effects of technological change”, die enige tijd geleden door Leonora Stettner van het I.L.O.-secretariaat werd geschreven voor deze I.L.O.-conferentie.
8. M. Hart: „Iets over de Amerikaanse werkloosheid” in „E.-S.B.” van 10 juni 1964, blz. 511.
9. F. A. Heyn in „Onderwijs aan Volwassenen”, 1963, Leidse Ond. Instellingen.
10. F. L. Polak: „Automatie, industriële en culturele revolutie”, Zeist 1958.

Pensioenvoorziening in de particuliere sector

Het thema dat de Vereniging voor de Staathuishoudkunde dit jaar tot onderwerp van studie en discussie had gekozen voor haar jaarvergadering, t.w. „Pensioenvoorziening in de particuliere sector”, mocht zich verheugen in een ruime mate van belangstelling. Ongetwijfeld werd deze belangstelling gestimuleerd doordat de preadviseurs, in alfabetische volgorde de heren Dr. A. van Doorn, Dr. W. Eizenga en Prof. Dr. J. P. van Rooijen, duidelijk hebben laten blijken welk financieringsstelsel, omslag of fondsvorming, naar hun mening het meest voor verwezenlijking van de particuliere pensioenvoorziening in aanmerking dient te komen. Tot de voorstanders van het omslagstelsel behoorden Dr. Van Doorn en Dr. Eizenga, terwijl Prof. Van Rooijen in principe pleitte voor het kapitaaldeckingsstelsel.

Zoals de laatste jaren gebruikelijk is, kregen in de ochtendvergadering de diverse leden de gelegenheid hun op- en aanmerkingen over de uitgebrachte preadviezen ten gehore te brengen, terwijl des middags in een paneldiscussie een gezelschap van ter zake kundigen hun wijsheid over deze materie konden etaleren.

Alvorens de voornaamste punten van de discussie te memoreren moge een korte samenvatting worden gegeven van de inhoud van de drie preadviezen.

Preadvies Dr. A. van Doorn.

Dr. Van Doorn constateert in zijn inleiding dat de sociale evolutie onmiskenbaar wijst in de richting van welvaartvaste pensioenen. Werd aanvankelijk het pensioen nog gezien als een gunst van de werkgever, in onze huidige moderne maatschappij wordt het recht op een bevredigend pensioen algemeen erkend. Sinds de invoering van algemene welvaartvaste ouderdoms- en weduwen- en wezenpensioenen en de eveneens welvaartvaste ambtenarenpensioenen, neemt de druk in de particuliere sector om ook tot welvaartvaste pensioenen te komen geleidelijk aan toe. Naar dit ideaal moet worden gestreefd, zij het dan dat reeds met het bereiken van waardevastheid van de pensioenen in de particuliere sector een groot goed zou zijn bereikt.

Na opgemerkt te hebben dat macro-economisch gezien de reële last op de economie van de toekomstige pensioenuitkeringen bij zowel omslag- als kapitaaldeckingsstelsel gelijk zal zijn, immers het bedrag der uitkeringen is in beide systemen gelijk en moet gehonoreerd worden uit het toekomstig nationaal inkomen, gaat Dr. Van Doorn na welk stelsel het meest geschikt is om het gestelde ideaal van welvaartvaste pensioenen te realiseren. Daartoe onderzoekt hij eerst de voor- en nadelen van het kapitaaldeckingsstelsel.

Voordelen van het kapitaaldeckingsstelsel.

1. De bijdrage die levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen leveren tot de nationale spaarquote moet in het algemeen positief gewaardeerd worden. In zijn referaat: „De betekenis van pensioenfondsen en verzekeringsinstellingen voor de Nederlandse volkshuishouding. Consequenties van fondsvorming en om-

slagstelsel”, gehouden op de Verzekeringsdag 1962, berekende Prof. Bosman deze besparing voor 1959 op ca. 19 pCt. van de totale nationale besparingen. Men moet zich echter behoeden voor de gedachte dat bedoelde besparing volledig additioneel zou zijn, want zonder levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen zouden aanzienlijk meer individuele besparingen voor de oude dag zijn gevormd.

2. Een tweede voordeel is gelegen in de onafhankelijkheid en continuïteit van de ondernemingspensioenfondsen. Hoewel de continuïteit van de onderneming nimmer gewaarborgd kan worden, kunnen door middel van het kapitaaldeckingsstelsel toch de pensioenverplichtingen te allen tijde worden nagekomen, omdat de pensioenrechten ten volle gedekt zijn door gevormd vermogen dat op grond van de bepalingen van de Pensioen- en Spaarfondsenwet voor het grootste gedeelte buiten de eigen onderneming belegd moet zijn. Hetzelfde geldt in mindere mate voor de bedrijfspensioenfondsen.

3. Een derde voordeel van het kapitaaldeckingsstelsel is de vrijheid tot differentiatie van pensioenaanspraken. Iedere onderneming of bedrijfstak kan een regeling kiezen die is afgestemd op de eigen specifieke behoeften. Toch kan deze vrijheid gemakkelijk omslaan in een nadeel doordat men de vrijheid misbruikt door het nalaten van werkelijk goede voorzieningen. De invoering van de A.O.W., eerst als bodempensioen en binnenkort als sociaal minimum, geven aanleiding om te veronderstellen dat het particulier initiatief op het terrein van ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen in het verleden is tekort geschoten. Tegenover deze voordelen staan een aantal nadelen van het kapitaaldeckingsstelsel.

Nadelen van het kapitaaldeckingsstelsel.

1. Het kapitaaldeckingsstelsel is principieel ongeschikt om welvaartvaste pensioenen op „final pay”-basis te verzekeren. Men wordt in dit systeem onafgebroken geconfronteerd met „back-service”-problemen.

2. Ook bij de invoering van een ondernemings- of bedrijfspensioenfonds staat men voor „back-service”-problemen, omdat men in de regel direct wil beginnen met pensioenuitkeringen, terwijl voor een vol-groei pensioen ongeveer 35 à 40 jaar premie moet zijn betaald.

3. Prognoses op lange termijn van de grondslagen van het kapitaaldeckingsstelsel, t.w. sterfte, interest en kosten, zijn noodzakelijk. Het ligt voor de hand dat verzekeraars ten aanzien van de hierin schuilende risico's de veilige kant zullen kiezen. De rekenrente wordt bijv. zo laag genomen dat in feite een belangrijke rentewinst ontstaat.

Bij levensverzekeringsmaatschappijen kunnen verzekeren tegen betaling van een additionele premie delen in de winst. Bij ondernemingspensioenfondsen gebruikt men de winst, ontstaan door de (te) hoge premies, voor het geven van waardevastheidstoelagen.

4. Ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen, die graag waardevastheidstoeslagen willen geven, zullen er naar streven een deel van hun vermogen waardevast te beleggen, dus in het algemeen in de sfeer van de belegging in aandelen en onroerend goed. Hierdoor krijgt het beleggingsbeleid een speculatief karakter. Hoewel in het verleden de resultaten op langere termijn van beleggingen in de reële sfeer niet ongunstig zijn geweest, is het dubieus of in de toekomst dezelfde gunstige resultaten kunnen worden geboekt.

5. De mogelijkheid dat de gevormde besparingen qua omvang en structuur niet afgestemd zijn op de investeringsbehoeften.

6. Het huidige systeem van fondsvorming werkt bemerkerend op de mobiliteit van de arbeid.

De mogelijkheden van het omslagstelsel.

Dr. Van Doorn die er geen twijfel over laat bestaan dat de nadelen van het kapitaaldeckingsstelsel voor hem veel zwaarder wegen dan de voordelen, onderzoekt vervolgens welke mogelijkheden het omslagstelsel biedt voor het realiseren van waardevaste c.q. welvaartvaste pensioenen.

Doordat bij het omslagstelsel de premies die door de actieven worden opgebracht onmiddellijk worden doorgegeven in de vorm van pensioenen aan de post-actieven, is het omslagstelsel bij uitstek geschikt voor het honoreren van welvaartvaste pensioenen. Stijgt het loonniveau dan zullen de premieopbrengsten toenemen en kunnen de uitkeringen evenredig worden verhoogd.

Voor een goede functionering van het omslagstelsel is nodig een stabiele verhouding tussen de aantallen premiebetalers, op niet te smalle basis, en de aantallen rechthebbenden, benevens een continuïteit in de premiebetaling. Niet noodzakelijk is om aan een omslagpensioenverzekering de eis te stellen van een wettelijk verplichte regeling op nationale basis. De mogelijkheid om een omslagstelsel op vrijwillige basis op te zetten is zeker aanwezig. Welbegrepen eigenbelang en solidariteitsgevoel waarborgen bij het omslagstelsel de continuïteit der premiebetaling.

De stabiele verhouding tussen actieven en post-actieven zal door demografische en sociaal-economische factoren in de toekomst wellicht ongunstig beïnvloed worden, maar aangezien in een groeiende economie het tempo van deze veranderingen zich zeer geleidelijk voltrekt, kan de hieruit voortvloeiende lastenverzwaring gemakkelijk worden opgevangen.

De mening dat het omslagstelsel te collectivistisch zou zijn en de nivellering nog meer in de hand zou werken berust op een misverstand. Zoals reeds de ervaring in Frankrijk heeft aangetoond kan volledig worden tegemoet gekomen aan de wens de premiehoogte af te stemmen op de draagkracht van de betrokken onderneming, door bijv. als hoogste premie het dubbele toe te laten van de minimumpremie.

In het kader van de differentiatie past bovendien de wenselijkheid om een onderscheid te maken tussen tenminste twee categorieën personeel, t.w. zij die reeds op jeugdige leeftijd hun maximum inkomen bereiken (in het algemeen handarbeiders) en zij die een duidelijk carrièreverloop in hun salaris te wachten staat (in het algemeen het middelbaar en hoger personeel). Uiteraard zal met inachtneming van de „final pay”-constructie het omslagpercentage voor de eerste cate-

gorie belangrijk lager uitvallen dan voor de carrière-makers. Van een nivellering bij het omslagstelsel heeft dus geen sprake te zijn.

Hoewel het niet ondenkbaar is dat de A.O.W.-uitkeringen in een latere fase nog eens aangevuld zullen worden door invoering van een gedifferentieerd omslagpensioen boven het sociale minimum, is er geen enkele noodzaak hierop te wachten met de invoering van het gedifferentieerde omslagpensioen in de particuliere sector.

Slotconclusie.

Dr. Van Doorn besluit zijn preadvies met de volgende alinea: „Wanneer in ons land de aanvullende pensioenvoorziening voor de particuliere sector nog geheel zou moeten worden opgebouwd, zou hiertoe stellig het omslagstelsel worden gekozen. Thans vormen traditie, gevestigde belangen en vrees voor de economische consequenties van een verandering van systeem evenzovele beletselen om een *volledige* omschakeling op het omslagstelsel door te voeren. Bedoelde omschakeling heeft in ons land immers reeds voor een belangrijk deel haar beslag gekregen door de invoering van A.O.W. en A.W.W. Zodra de uitkeringen krachtens deze wetten tot het sociale minimum zullen zijn opgetrokken zal hun uniformiteit echter een verdere uitbreiding van het omslagstelsel in deze vorm in de weg staan. Een radicale oplossing voor het probleem der welvaartvaste aanvullende pensioenen in de particuliere sector zou dan ook zijn het uitbouwen van de A.O.W. met een gedifferentieerd omslagstelsel op basis van gemiddeld loon of final-pay. Hierdoor zou niet alleen aan werknemers in deze sector, maar ook aan zelfstandigen en beoefenaars der vrije beroepen, een welvaartvast aanvullend pensioen in het vooruitzicht kunnen worden gesteld”.

Preadvies Dr. W. Eizenga.

De preadviseur Dr. Eizenga heeft, in een breed opgezet betoog, in het bijzonder aandacht besteed aan de kwantitatieve consequenties van de macro-economische aspecten van kapitaaldekking en omslag.

In zijn inleiding stelt Dr. Eizenga dat het probleem van een adequate oudedagsverzorging, zoals mensen van onze tijd dat beschouwen, een maatschappelijk probleem vormt.

Aan een adequate oudedagsverzorging is pas voldaan als daaraan de eis kan worden gesteld van een recht op een zodanig pensioen dat daarin gedeeld wordt in de toekomstige welvaartstijging. Immers, aan de welvaart die heden is bereikt hebben vorige generaties actieven medegewerkt. Nochtans deelt de bejaarde van nu nog maar zeer ten dele in de huidige welvaart, doordat een voor hem ongunstig werkende maatschappelijke ontwikkeling zijn vroegere besparingen, zo hij al in staat was die te vormen, in koopkracht aanzienlijk heeft aangetast. Op grond van de ontwikkeling van het prijsindexcijfer van het levensonderhoud blijkt dat „hij die spaarde of voor wie de besparing verzorgd werd, voor zoveel hij daarmee een nominale claim op de productie in de toekomst verwierf, in de periode 1930/39 tot 1961/63 een verlies aan koopkracht leed ten bedrage van meer dan tweederde der besparingen; dit verlies bedroeg voor een relatief korte periode als de naoorlogse ongeveer 40 pCt. van het bedrag der besparingen”.

Aan de eis van een adequate oudedagsvoorziening is momenteel nog lang niet voldaan, zelfs niet nu de verhoging van het algemeen bodempensioen tot een sociaal minimum in zicht is.

Nu door de A.O.W.-uitkeringen en de pensioenen van ambtenaren welvaartvast claims zijn geïntroduceerd, zal dit verstrekkende gevolgen hebben voor de aanvullende pensioenvoorzieningen die tot op heden vooral plaatsvonden in nominale claims via levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.

De „conventional wisdom” met betrekking tot pensioenvoorzieningen in tijden van prijsstijging.

Als Dr. Eizenga met instemming het volgende citaat van Galbraith aanhaalt: „the fatal blow to the conventional wisdom comes when the conventional ideas fail signally to deal with some contingency to which obsolescence has made them palpably inapplicable”, dan is dat om te illustreren dat de gedachte aan geborgenheid die de verzekerde lang heeft doen geloven in bepaalde denkvoorstellungen omtrent conventionele pensioenvoorzieningen, ineens stort als de harde waarheid van de sluipende inflatie tot hem doordringt.

Het prijsindexcijfer van de kosten van levensonderhoud is in Nederland gedurende de periode 1936—1963 gestegen met ca. 280 pCt. Zowel de „cost push inflation” als de uit het buitenland geïmporteerde inflatie, waaraan een open economie als de Nederlandse altijd bloot staat, hebben tot deze inflatoire ontwikkeling bijgedragen. Vandaar dat mensen van deze tijd wel moeten aanvaarden dat „inflation is part of their future”. Maar met deze gewijzigde voorstelling met betrekking tot de prijsontwikkeling in heden en toekomst en de toekenning van welvaartvast claims via A.O.W.-uitkeringen, wint de gedachte veld dat instituten die slechts hun contractuele nominale pensioenverplichtingen nakomen uit sociaal oogpunt als ondeugdelijk moeten worden aangemerkt.

Belegging in aandelen en onroerende goederen als grondslag voor waarde- en welvaartvast pensioenuitkeringen.

De vraag dient te worden gesteld of aan de geconstateerde sociale anomalie wellicht valt te ontkomen door de gevormde besparingen niet in vastrentende vermogenstitels te beleggen maar in „Sachwerte”, waardoor de koopkracht van de pensioenuitkeringen zou kunnen worden gewaarborgd.

Onderzoekingen naar de relatie tussen aandelenkoersen, kosten van levensonderhoud en nationaal inkomen, zijn voor Nederland nog schaars. In zoverre zij zijn verricht, blijkt dat op de lange duur het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in grote lijnen een parallelliteit vertoont met de ontwikkeling van de aandelenkoers. Belegging in aandelen heeft in het verleden de reële waarde van het vermogen aanzienlijk beter in stand gehouden dan belegging in vastrentende vermogenstitels. Op korte termijn echter treden belangrijke divergenties op. Naast de ontwikkeling van de koersen van aandelen is tevens van belang hoe het inkomen uit deze beleggingen zich ontwikkelt in relatie tot de kosten van levensonderhoud en het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking. Hierover zijn nog te weinig gegevens be-

schikbaar om een gefundeerde kwantitatieve uitspraak te kunnen doen.

Hoewel dus de ervaring in het verleden opgedaan met belegging in aandelen niet ongunstig is geweest, is het de vraag of men door extrapolatie van trends in het verleden een gelijke conclusie mag trekken voor de toekomst. Indien de verzekeringsinstellingen, op grote schaal in aandelen zouden gaan beleggen, betekent dit een radicale wijziging in het beleggingsbeleid. Het is twijfelachtig of het geoorloofd is bij die gewijzigde verhoudingen op de kapitaalmarkt, trends uit het verleden door extrapolatie door te trekken.

De perspectieven voor aandelenbelegging zijn bovendien onzeker omdat door het onderscheid tussen het zgn. actieve en passieve vermogen een divergentie van belangen kan ontstaan tussen de onderneming en de aandeelhouders, waardoor de aandeelhouders wel eens niet pro rato in de ondernemingswinst zouden kunnen delen. Wat betreft onroerende goederen kan opgemerkt worden dat deze nog minder dan aandelen geschikt zijn om op grote schaal te dienen als beleggingsobjecten voor welvaartvast pensioenuitkeringen.

Aangezien het beleggingsbeleid geen afdoende waarborg kan bieden voor de uitkering van welvaartvast pensioenen, moeten andere wegen worden ingeslagen om de hedendaagse desiderata met betrekking tot de pensioenvoorzieningen inhoud te geven.

Het omslagstelsel biedt die mogelijkheden. Of het daaraan verbonden nadeel van een verlies aan besparingen deze oplossing in de weg staat, onderzoekt Dr. Eizenga aan de hand van berekeningen van het verlies aan spaarquote bij overgang naar een omslagstelsel.

Verlies aan spaarquote bij overgang naar een omslagstelsel en winst aan spaarquote bij kapitaaldekking met anticipatie op toekomstige loonstijgingen.

Uit zijn berekeningen blijkt, dat het verlies aan besparingen bij overgang naar een omslagstelsel geringer is dan men op het eerste gezicht geneigd is te veronderstellen. Immers, de dotaties van overheid en bedrijfsleven aan de pensioenfondsen vinden dan niet meer plaats. Deze dotaties vormen in dat geval extra besparingen van genoemde huishoudingen. Uiteraard zullen deze voormalige dotaties getroffen worden door de vermogens- en inkomstenbelasting. Het lijkt verantwoord om te stellen, dat in totaal 86 pCt. van het bedrag van de voormalige werkgeversdotaties tot besparing zal leiden. Het verlies aan besparing op deze dotaties bedraagt dan 14 pCt., zodat hiervan slechts een zeer gering effect op de nationale spaarquote is te verwachten.

Bij het omslagstelsel zullen de premies lager zijn, dan bij het kapitaaldekkingsstelsel. Het is redelijk te veronderstellen, dat het verschil toevallig aan de werknemer. Men kan aannemen dat 70 pCt. van de vermindering der premiebetaling zal worden bespaard. Op grond van bovenstaande veronderstellingen ten aanzien van het verlies aan besparingen zou bij overgang naar een omslagstelsel in 1948 de nationale spaarquote met 0,6 pCt. zijn gedaald en in plaats van ruim 6 pCt., 5,5 pCt. hebben bedragen, terwijl de nationale spaarquote in 1963 in plaats van ruim 18 pCt. bijna 17 pCt. zou zijn geweest. Daarentegen zullen welvaartvast pensioenen op „final pay”-basis, gefi-

nancierd volgens het kapitaaldeckingsstelsel, leiden tot additionele besparingen.

Bij een stijging van de mannelijke beroepsbevolking van 1½ pCt. per jaar zal bij een loonstijging van 6 pCt. per jaar de kapitaaldeckingspremie, indien belegd wordt in obligaties, 54,76 pCt. bedragen, hetgeen betekent dat de bijdrage door de pensioenverzorgende instellingen aan de nationale spaarquote meer dan 27 pCt. van het nationaal inkomen bedraagt. Aangezien in andere sectoren ook nog wordt gespaard zal de totale nationale spaarquote ruim boven de 30 pCt. komen te liggen. Ook de jaarlijkse vermogensvorming zou een buitensporig hoog peil bereiken.

De premielast bij het omslagstelsel van het welvaartvaste oudedagspensioen op basis van 70 pCt. van het laatst genoten salaris bedraagt 13,55 pCt. Betreft men hierin ook de weduwen- en wezenverzekering dan zou de premie moeten stijgen tot ongeveer 21 pCt. Dit percentage is niet onrealistisch omdat momenteel in werkelijkheid een zelfde premiepercentage reeds wordt opgebracht in bedrijven waar volgens de tot nu toe gangbare maatstaven de pensioenvoorzieningen goed waren te noemen.

Conclusie.

Tot slot concludeert Dr. Eizenga in zijn laatste twee alinea's: „De conclusie van deze studie ligt in wezen in de inleiding hiertoe. Wanneer onze generatie ambitieuze oudedagsvoorzieningen wil realiseren, zal zij vertrouwd moeten worden met de gedachte, dat claims op toekomstig inkomen worden verstrekt, zonder dat het systeem van toekenning van claims elementen in zich draagt die op zichzelf de kapitaalvorming bevorderen.

Inmiddels zou met deze gedachtengang niet veel gewonnen zijn indien daarmee niet tevens het besef zou rijzen, dat met het loslaten van deze fundering, die tevens een begrenzing inhoudt, naar nieuwe grenzen voor de omvang der oudedagsvoorziening moet worden gezocht”.

Preadvies Prof. Dr. J. P. van Rooijen.

Het preadvies van Prof. Van Rooijen onderscheidt zich van de beide voorgaande preadviezen niet alleen door de aanzienlijk geringere omvang, maar ook door het feit, dat het een lans breekt voor het behoud van het kapitaaldeckingsstelsel, zij het dan ook dat daarin bepaalde omslagelementen tolerabel worden geacht. Prof. Van Rooijen stelt dat het bij de sociale verzekering eigenlijk gaat om een herverdeling van de beschikbare ruimte in het nationaal inkomen. Vandaar dat men bij de financiering van een zodanige verzekering niet alleen moet letten op de financiële consequenties op het moment van de invoering, maar veel eerder de factoren in aanmerking moet nemen die de toekomstige ontwikkeling bepalen. De voorstanders van het naakte omslagstelsel hebben daar geen voldoende oog voor gehad.

Onze leeftijdsopbouw is, in tegenstelling tot andere volken van West-Europa, nog zeer jeugdig waardoor de omslagpremie in de aanvang nog betrekkelijk laag kan zijn. Met de voortgaande vergrijzing van de bevolking zal deze premie echter gestadig moeten toenemen tot een omvang die zware lasten op komende generaties legt. Hierin schuilt een onrechtvaardigheid van de huidige generatie ten opzichte van de komen-

de generatie. Een ander nadeel van invoering van een omslagstelsel is, dat er geen weg terug mogelijk is. De ontwikkeling van de A.O.W. en de A.W.W. doet verwachten dat het omslagstelsel op het terrein van de sociale voorzieningen steeds verder om zich heen zal grijpen. Niet alleen dat de lastenverschuiving naar de toekomst een uiterst bedenkelijke kant van het omslagstelsel is, evenzeer mist men de rationele besparingen ter financiering van het investeringsvolume.

Prof. Van Rooijen staat een stelsel van partiële fondsvorming voor ogen, waarbij de boven de omslagbijdrage te heffen spaarpremies uitsluitend ten behoeve van investeringen mogen dienen. Dit systeem zou een flexibiliteit in zich moeten dragen waardoor het gemakkelijk kan worden aangepast aan de behoefte van de conjunctuur. Voor een goede werking hiervan zullen er meer gegevens ter beschikking moeten staan omtrent het toekomstig investeringsvolume in het licht van de specifieke Nederlandse bevolkingsontwikkeling.

Tegenover de verplichte oudedagsverzekering staat het vrijwillig particulier gesloten levensverzekeringscontract. Het is duidelijk dat alleen het onvervalste kapitaaldeckingsstelsel hiervoor gebruikt kan worden. Tussen de verplichte A.O.W. en de vrijwillige levensverzekering nemen de ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen een eigen plaats in. De wetgever heeft zich in de Pensioen- en Spaarfondsenwet ten aanzien van deze fondsen uitdrukkelijk voor een integrale kapitaaldekking uitgesproken en zolang men in Nederland wenst vast te houden aan particuliere ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen is het omslagstelsel uitgesloten. Het zou niettemin denkbaar zijn om het omslagstelsel voor die pensioenfondsen te hanteren onder het uitdrukkelijk beding dat het verschil tussen de kapitaaldeckingspremie en de omslagpremie aangevuld moet worden voor investering in de eigen onderneming c.q. bedrijfstak. Deze oplossing stuit echter op vele bedrijfseconomische en fiscale bezwaren, afgezien van het feit dat van een pensioenverzekering moeilijk kan worden gesproken.

De waardevastheid van de uitkeringen van pensioenfondsen is een moeilijke zaak omdat belegging in „Sachwerte” niet alleen de gewenste waardeverhoging moet ondergaan maar ook het voor de uitkering benodigde hogere rendement moet garanderen. De waardedaling van het geld is een groot kwaad maar het zou van defaitisme getuigen om de gevolgen van deze kwaal op het gebied van de pensioenvoorzieningen zo goed mogelijk te ontgaan door een omslagstelsel. Daarmee is het kwaad niet in wezen aangetast maar wel de weerstand ter bestrijding daarvan verzwakt.

Prof. Van Rooijen besluit zijn preadvies als volgt: „Moet dus de hantering van het omslagstelsel voor de effectivering van sociale voorzieningen reeds intolerabel worden genoemd, te gereder dient men het onderhavige systeem ter financiering van bedrijfs- en ondernemingspensioenregelingen af te wijzen, aangezien aldaar de verzekeringsidee geheel en al zou worden ingeruild tegen een wel is waar zo goed mogelijk opgepoetste, doch overigens nauwelijks verheelde armenzorg”.

Discussie.

Aan de discussie in het panel, voorgezeten door Prof. Dr. C. Goedhart, namen behalve de drie pre-

adviseurs deel: Prof. Drs. Ch. Glasz, Prof. Dr. H. W. J. Bosman, Drs. D. Roemers en Jhr. Mr. G. O. J. van Tets. Zoals te verwachten was, onstond een interessante en levendige discussie, waarbij de voortreffelijke leiding van de voorzitter vermelding verdient.

Waardevastheid of welvaartvastheid.

Het eerste punt dat de voorzitter ter discussie stelde, was of men aan de aanvullende pensioenvoorzieningen de eis van waardevastheid dan wel welvaartvastheid moet stellen, waarbij men dan wel dient te bedenken dat waardevastheid (in het algemeen als minder vergaand beschouwd) moeilijkheden zou kunnen opleveren bij welvaartdaling.

Met uitzondering van de heren Eizenga en Roemers konden de overige panelleden wel akkoord gaan met de eis van waardevastheid. Prof. Bosman wees erop dat in een tijd van welvaartstijging op lange termijn het niet zozeer een kwestie is van economische mogelijkheden, zoals in de ochtendvergadering door Mr. Van Lier en Dr. De Graaf naar voren was gebracht, maar dat het veeleer de vraag is wat psychologisch tot de mogelijkheden behoort. Hij achtte waardevastheid primair, ook bij een daling van de welvaart. Dit laatste ging Mr. Van Tets te ver; hij zag geen reden om bij welvaartdaling de postactieven meer te beschermen dan de actieven.

Dr. Eizenga onderstreepte nog eens zijn standpunt, neergelegd in zijn preadvies, dat de welvaartsontwikkeling mede bepaald wordt door de in het verleden geleverde prestaties.

Hierin ligt tevens de rechtsgrond voor de eis van welvaartvastheid, een mening die eerder op de dag ook door prof. Dr. A. Meij was verdedigd. Dr. Eizenga bracht in dit verband ook nog naar voren, hierin gesteund door Drs. Roemers, dat als men genoeg neemt met waardevastheid men de psychologische werking van welvaartvaste overheidspensioenen en A.O.W.-uitkeringen ontkent.

Macro-economische lasten.

Het volgende punt dat de voorzitter aan de orde stelde was het lastenaspect van de aanspraken als zodanig. Is het juist dat deze overhevelingslasten, die men los kan zien van de financieringswijze, altijd aan elkaar gelijk zijn, door te stellen dat zij geheel bepaald worden door de aan gepensioneerden toe te kennen bestedingsmogelijkheden?

Prof. Glasz opperde bedenkingen tegen de wijze van definiëring waarbij de kosten gelijk zijn aan de consumptieve bestedingen van de bejaarden. Op deze wijze is de financieringsmethode geheel indifferent. Is het niet zo dat het verlies aan besparingen dat optreedt bij financiering door middel van het kapitaaldekkingstelsel, de groei van het nationaal inkomen in negatieve zin beïnvloedt? In dat geval kan men toch moeilijk van gelijke lasten spreken. Ook de repercussies van het verlies aan besparingen op de betalingsbalans moet men niet bagatelliseren. In een marginale economie als de Nederlandse slaat een nationaal overschot al spoedig om in een tekort ten gevolge van een besparingsverlies van enkele procenten.

Dr. Eizenga erkende dat een verlies aan besparingen een bezwaar kan zijn, maar ook een te hoge spaarquote als gevolg van welvaartvaste pensioenen gefinancierd via het kapitaaldekkingstelsel veroorzaakt verstoringen. Drs. Roemers was van oordeel dat men niet al te zwaar aan het besparingsverlies moet tillen. Als de spaarquote hoog is dan doet een gering verlies weinig ter zake; bovendien zijn er nog wel andere manieren om de spaarquote op te voeren dan via besparingen bij het kapitaaldekkingstelsel. Met deze bespiegelingen had het panel voldoende recht laten wederbaren aan Dr. Van der Ploeg die 's ochtends aandacht gevraagd had voor de consequenties van het verlies aan besparingen bij overgang naar een omslagstelsel.

Gevolgen van de vergrijzing.

Het probleem van de vergrijzing van de bevolking en de consequenties van de lastenverdeling kwamen vervolgens ter sprake. Prof. Van Rooijen deelde niet de mening van Dr. Van Bruggen, die eerder op de dag aan de hand van een voorbeeld had aangetoond dat men voorzichtig moet zijn met prognoses over de verhouding actieven — niet actieven in de toekomst. Het probleem van de vergrijzing, zo stelde Prof. Van Rooijen, is geen kwestie van prognose maar een notoir feit, dat we ook in andere Europese landen zien optreden. Dr. Van Doorn was het eens met Dr. Van Bruggen dat men, gezien de produktiviteitsontwikkeling, de vergrijzing niet al te somber moet zien.

Mogelijkheden van aandelenbelegging.

Mr. Van Tets komt aan de hand van een kleine berekening tot de conclusie dat bij een flexibel beleggingsbeleid de waardevastheid van de aanvullende pensioenvoorzieningen net zo goed gewaarborgd is als bij een omslagstelsel. Hij heeft geen bezwaar tegen een omslagstelsel voor de onderlaag der pensioenvoorzieningen (A.O.W.-uitkeringen), maar in de bovenlaag moet men vrij zijn. Aangezien het kapitaaldekkingstelsel daarvoor zijn waarde heeft bewezen moeten we het handhaven. Waar de onderlaag moet ophouden en de bovenlaag beginnen, met andere woorden waar de grenzen liggen, zal altijd wel een discussiepunt blijven. Meer collectivistisch gezinden zullen de onderlaag willen uitbreiden, meer vrijheidsgezinden zullen geneigd zijn aan te nemen dat de grens van de onderlaag met het bereiken van het sociale minimum van de A.O.W. reeds bereikt is.

Macro-economische lasten.

In dit verband had de heer Beuth zich afgevraagd of we niet de grens van de toepassing van het omslagstelsel bedenkelijk waren genaderd, zo niet overschreden hadden. Hij herinnerde aan de suggestie van wijlen Prof. Campagne op de Verzekeringdag 1962, namelijk om in beginsel van het kapitaaldekkingstelsel uit te gaan, terwijl de toeslagen op de pensioenen in omslag gefinancierd zouden kunnen worden. Ook Mr. Slotemaker de Bruïne had een vraag in deze richting gelanceerd.

Als belegging in aandelen in de praktijk inderdaad zou blijken een redelijke oplossing te bieden voor waardevaste pensioenen, achtte Prof. Bosman het niet juist indien de voorstanders van het omslagstelsel hier tegenover een dogmatische houding zouden aannemen. Dr. Eizenga wees op de onzekerheden die aan aandelenbelegging kleven in verband met het niet altijd samenvallen van de belangen van de onderneming en de aandeelhouders, terwijl Dr. Van Doorn de aandacht vestigde op het feit dat de continuïteit van de

onderneming op lange termijn niet is gewaarborgd. Daartegenover schetste Prof. Van Rooijen het boeiende spel dat zich ontwikkelde tussen actuarissen en directies van pensioenfondsen, waardoor veel bereikt kon worden voor de feitelijke waardevastheid van de aanvullende pensioenaanspraken.

Het zou een verarming betekenen dat boeiende spel in te ruilen voor een omslagstelsel met zijn nivellerende tendenties.

De mogelijkheden van de weg terug.

De voorzitter stelde vervolgens aan de orde of invoering van een omslagstelsel niet betekent dat de weg terug geblokkeerd wordt. De meningen hierover liepen nogal uiteen. Prof. Van Rooijen zag bij de optredende vergrijzing van de bevolking geen mogelijkheid om in een later stadium terug te keren naar het kapitaaldeckingsstelsel, terwijl bij fondsvorming het altijd mogelijk is omslagelementen in te bouwen als de besparingen te hoog zouden worden. Ook Drs. Roe-

mers zag geen weg terug, doch in plaats van dat als een nadeel te zien, beschouwde hij dat als een voordeel. Dr. Van Doorn dacht er genuanceerder over en zag niet bij voorbaat de weg terug afgesloten.

Slotwoord.

Alvorens de vergadering te gaan besluiten gaf de voorzitter de preadviseurs nog gelegenheid enkele — in hoofdzaak technische — vragen te beantwoorden, die gesteld waren door de heren Hoogteijling en Ogetrop. Daarna stelde de voorzitter alle leden van het panel in de gelegenheid nog eens in het kort hun overtuiging, met betrekking tot de beste oplossing van het vraagstuk van de aanvullende pensioenvoorzieningen, uit te dragen. Tot slot sloot de voorzitter de vergadering met de opmerking dat de gedachte van omslagelementen in de pensioenvoorziening veld wint, maar dat er nog verschil van mening bestaat over het tempo waarmee en de mate waarin dat wenselijk is.

Overveen.

Drs. O. F. STALEMAN.

BOEKBESPREKINGEN

Max Gloor e.a.: Neuzetliche Distributionsformen. Band 5 der Schriftenreihe der Forschungsstelle für den Handel an der Handelshochschule St. Gallen. Verlag Paul Haupt, Bern 1963, 120 blz., Fr./DM 20,80.

Dit geschrift bevat de voordrachten door een achttal Zwitserse en Duitse deskundigen gehouden op de Schweizerische Handelstagung van 3 en 4 oktober 1961 te St. Gallen, ingeleid door een voorwoord van de directeur van het Institut für Betriebswirtschaft aan bedoelde hogeschool. Het is jammer, dat de ongetwijfeld naar aanleiding van deze voordrachten gehouden discussies niet zijn weergegeven; men zou wel gaarne hebben geweten hoe het auditorium op verschillende stellingen heeft gereageerd. Dit te meer omdat op enkele punten de betrokken inleiders van een van elkander afwijkende mening blijken te geven en het zou interessant zijn geweest te vernemen welk standpunt onder de toehoorders werd ingenomen.

In het voorwoord wordt erop gewezen, dat in Europa de grote personeelsschaarste, die als een structureel verschijnsel gezien wordt waarmede ook in de toekomst rekening zal moeten worden gehouden, noodzaakt ook in de distributie om te zien naar arbeidbesparende methoden, waardoor de handel krachtig in beweging is gekomen. Terecht wordt dan de vraag opgeworpen of de nieuwe ontwikkelingen het zelfstandige kleinbedrijf tot uitsterven veroordelen en of de goederenverdeling het uitsluitend domein zal worden van enkele grootbedrijven, of niet. De Zwitserse samenleving, zo gaat het verder, heeft de verantwoording te aanvaarden om tot een rationele en arbeidbesparende warenverdeling te komen, maar, zo wordt er dan aan toegevoegd, zij heeft óók de verantwoording voor het eigen karakter van het land, dat een land moet zijn *en blijven* — cursivering van ons — met ontwikkelingsmogelijkheid ook voor de flinke kleine zakenman. Er zal nog gelegenheid zijn aan het eind van deze bespreking hierop terug te komen.

Het zou te ver voeren op elk der afzonderlijke bijdragen uitvoerig in te gaan. Wij gaan daarom de opstellen over de prestaties der afzonderlijke vormen van distributie — dat nogal theoretisch aandoet —, over de invloed van technische nieuwigheden bij het zoeken naar nieuwe distributievormen en over het vrijwillig filiaalbedrijf, waarin de Nederlandse deskundige overigens weinig nieuws zal aantreffen, stilzwijgend voorbij. De voordracht over de supermarkt geeft interessante ervaringscijfers van Duitse zijde over personeelskosten, huren, aantal benodigde kassa's, intern transport, aandeel van „non-foods” e.d. Belangwekkend is voorts de stelling, dat de procentuele bruto winst niet meer bepalend wordt geacht voor de rentabiliteit van een artikel, doch wel het besomde bedrag in franks of DM, hetwelk op zijn beurt uiteraard weer afhankelijk is van de omzetsnelheid.

Zeer interessant is het artikel over de psychologie van de zelfbedieningswinkel met betrekking tot de houding van de consument; menig zelfstandige kleinhandelaar zou hier zijn voordeel mede kunnen doen. Verrassend is bijv. de reactie van het publiek op een door drie personen bediende kassa, waarvan één de bedragen aantikt, de tweede het geld hanteert en de derde inpakt, zulks om het tijdrovende lange wachten der koopsters te voorkomen. Deze nieuwigheid werd niet toegejuicht, maar algemeen afgekeurd: „Eerst hebben wij gekocht en nu worden wij snel de deur uitgewerkt!” De weerstand was dermate groot dat de betrokken firma de kassa heeft moeten vervangen! Opmerkelijk is ook de spaarzin van de Zwitserse huisvrouw, die het niet over het hart kon verkrijgen om de „weggooibekertjes” van polystyrol voor yoghurt inderdaad weg te werpen en die de betrokken winkel opbelde om te vragen hoe zij nu aan moest met de toren van anderhalve meter hoogte, die zij inmiddels had opgebouwd!

Het opstel over een onderzoek bij 16 Duitse „cash-and-carry” groothandelsfirma's geeft zeer interessante

cijfers en ziet in deze vorm een impuls voor de detaillist om zijn assortiment uit te bouwen. Een zelfde impuls gaat uit van de bestaande samenwerking tussen een verzendhuis en kleinhandelaren in levensmiddelen, welke laatsten een catalogus van dat verzendhuis in hun winkel hebben en als bestelcentra voor het postorderbedrijf fungeren zoals vermeld in het aan deze bedrijfsvorm gewijde artikel. Ook dit opstel vermeldt Duitse ervaringen en de auteur bekent eerlijk geen bevredigende verklaring te hebben kunnen vinden voor het feit, waarom in het ene land — bijv. Zweden — het verzendhuis weinig aanslaat en in het andere, in dit geval West-Duitsland, een uitzonderlijke bloei beleeft, terwijl er daar te lande juist zoveel factoren ogenschijnlijk tegenwerken: bijv. de nieuw opgebouwde stadscentra met attractieve, moderne

winkels en de steeds hogere kwaliteitseisen der welvarende bevolking.

Het slotartikel van de bundel, van de hand van een Zwitsers verkoopdirecteur van een bekende fabriek, is het meest belangwekkend, omdat het een blik wil werpen op de toekomstige distributievormen. Terecht zegt de schrijver dat de ontwikkeling dermate snel gaat, dat een nauwkeurige voorspelling zelfs voor de vakman een moeilijke opgave is, maar nochtans waagt de auteur zich aan enkele voorspellingen. Dat het vrijwillig filiaalsysteem zich waarschijnlijk nog zal uitbreiden, dat de prijsbinding een moeilijke tijd tegemoet gaat en het eigen merk van detaillisten meer op de voorgrond zal komen, zijn voorspellingen die de insiders niet verwonderlijk zullen voorkomen. Meer verwondering zal het misschien

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

Advertentietarieven op

aanvraag bij

N.V. Kon. Nederlandsche

Boekdrukkerij

H. A. M. ROELANTS

Postbus 42, Schiedam.

**N.V. PHILIPS' GLOEILAMPENFABRIEKEN
EINDHOVEN**

opleiding tot marktonderzoeker

Bij de centrale groep voor marktonderzoek van het concern worden jonge mensen gezocht voor opleiding tot marktonderzoeker.

Dit werk houdt o.m. in het bepalen van de marktomvang en het onderzoek naar de gebruiksgewoonten van de consument.

Voor deze opleiding kunnen in aanmerking komen:

- a. zij die het examen statistisch analist of een kandidaats/baccalaureaatsexamen in een der sociale of technische wetenschappen hebben gedaan,
- b. zij die een Middelbare School met succes hebben doorlopen en hun militaire dienst achter de rug hebben.

Sollicitatiebrieven kunnen worden gericht aan de afdeling Personeelzaken, Willemstraat 20, Eindhoven, onder nummer ESB 64241.

wekken, dat volgens deze inleider de Zwitserse huisvrouw geen vermindering van de winkeldichtheid wenst, weshalve hij van mening is, dat het „shopping centre” daar te lande op zijn best in afgezwakte vorm zal verschijnen. Dat Amerikaanse distributievormen niet zonder meer ook in Europa zullen worden nagevolgd zal een ieder wel met de auteur eens zijn. Een vraagteken zouden wij evenwel willen zetten bij de beschouwingen, die hij wijdt aan het verschil in mentaliteit in beide werelddelen. Is het werkelijk juist, dat Europa niet de keiharde „cut-throat competition” kent die in Amerika zoveel voorkomt? En wat is er waar van zijn vaststelling, dat in Europa een „Geist des Zusammengehörens und des ständischen Denkens” overheerst, als gevolg waarvan hij meent dat wij in midden-Europa wel nauwelijks behoeven te rekenen met een „auf den privaten Einzelhandel keine Rücksicht nehmenden Expansion der Grossbetriebe”? Hier ligt het aanrakingspunt met het gestelde in het voorwoord. Ligt hier niet veeleer een sociaal-politieke wens aan de geuite mening ten grondslag en vertroebelt die niet het uitzicht op de toekomst?

Heel zeker schijnt de schrijver van dit laatste opstel toch ook niet te zijn. Zelfbediening, supermarkets, assor-

timentsvermenging zijn niet tegen te houden, zo zegt hij, maar in deze dingen ligt een groot gevaar zowel voor de handel als voor de industrie. Bij zijn reizen naar verscheidene landen in Amerika en Europa heeft hij waargenomen, dat de grote supermarkets overal eenzelfde gezicht vertonen en dat de verschillende bedrijfstvormen in de distributie steeds meer in elkaar overgaan en gaat dit niet heel sterk in de richting van de moderne „winkel van Sinkel” waar alles te koop is? Waarschuwend vermeldt ook de auteur, dat bijv. in Zweden de zelfstandige detaillist in levensmiddelen zo goed als verdwenen is. Is dit geen teken aan de wand? Kan, om met het voorwoord te spreken, de flinke kleine zakenman in de toekomst dan niet blijven? Ja, misschien. Want er is een toekomst denkbaar, waarin de distributie goeddeels in handen zal zijn van mammoetbedrijven, van het buurtwinkeltje op de hoek en van — helaas niet veel in aantal zijnde — speciaalzaken en in die laatste kan de kleine man uit het voorwoord inderdaad een plaats behouden. Het is voor de zelfstandige middenstandsdetailist geen plezierig toekomstbeeld — maar wie zal zeggen of het ook juist is?

's-Gravenhage.

Dr. E. J. TOBI.

GEMEENTE ROTTERDAM

Uitgifte van

f 50.000.000,— 5 $\frac{3}{4}$ pCt. 25-jarige obligaties

in stukken van nominaal f. 1.000,— aan toonder waarvan reeds f. 10.000.000,— obligaties op inschrijvingsvoorwaarden zijn geplaatst.

KOERS VAN UITGIFTE 100 pCt.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op nominaal f. 40.000.000,— van bovengenoemde uitgifte openstellen op

DINSDAG, 22 DECEMBER 1964

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur, bij hun kantoren te Rotterdam, Amsterdam, 's-Gravenhage, Utrecht en 's-Hertogenbosch, voorzover aldaar gevestigd, op de voorwaarden van het prospectus d.d. 14 december 1964. Exemplaren van het prospectus en inschrijvingsbiljetten zijn bij de kantoren der emittenten verkrijgbaar.

Nederlandse Overzee Bank N.V.

**Bank voor Handel en
Scheepvaart N.V.**

H. Albert de Bary & Co. N.V.

Banque de Paris et des Pays-Bas

**Zuidhollandse Bank N.V./
Crediet- en Effectenbank N.V.**

Theodoor Gilissen N.V.

Van der Hoop, Offers & Zoon

**F. van Lanschot
Vermeer & Co.**

**Gleichman &
van Heemstra**

Van Haften & Co.

Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, 's-Hertogenbosch, 14 december 1964.

A. de Leeuw: *Certains aspects de l'amélioration des structures agraires*. Série: Les structures agricoles dans la CEE, nos. 25 à 30. Bruxelles, C.E.E.-Commission 1963.

De C.E.E.-Commissie heeft aan Dr. A. de Leeuw de taak toevertrouwd om zes uitgebreide rapporten op te stellen omtrent de landbouwstructuurproblemen in elk van de E.E.G.-landen. Onnodig te vermelden dat vanwege de auteur een grote deskundigheid vereist wordt om de lezer wegwijs te maken in de talrijke kwesties welke hierbij oprijzen.

In elk rapport wordt hetzelfde werkschema geëerbiedigd. Met een paar woorden worden de principes van de landbouwpolitiek geschetst, terwijl aan de hand van enkele statistische tabellen een inzicht gegeven wordt in de bedrijfsstructuur van de exploitaties (evolutie van het aantal landbouwbedrijven, grootte der exploitaties).

Aan de administratieve regelingen welke aan de basis liggen van de agrarische structuur wordt een ruime plaats toebedeeld. De praktische kant van de kwestie werd hierbij niet uit het oog verloren en met behulp van organisatie-schema's kan de lezer voor elke lid-staat uitmaken wie er voor de verbetering van de agrarische structuur instaat.

Aan de ruilverkaveling, als instrument ter verbetering van de landbouwstructuur, wordt terecht de meeste aandacht gewijd. De vergelijking van de diverse administratieve regelingen, de aangewende financiële middelen, de bereikte resultaten qua ruilverkaveling, wijst uit dat er zeer grote verschillen zijn in de onderscheiden lid-staten

van de Euromarkt. België staat praktisch nog nergens evenals Italië, terwijl Nederland, Duitsland en Frankrijk er beter voorstaan.

Hierbij kunnen enkele bedenkingen gemaakt worden welke, alhoewel logisch, toch vaak uit het oog verloren worden. In landbouwmiddens wordt nog veel te weinig aandacht besteed aan de structurele maatregelen. Het is langs deze weg dat het uiteindelijk zal blijken dat een substantiële en blijvende verbetering van het landbouwinkomen kan bekomen worden. Tot nu toe wordt al te zeer de nadruk gelegd op prijspolitieke maatregelen welke op korte termijn van aard zijn om het landbouwinkomen te verhogen. Op lange termijn blijkt evenwel dat deze politiek "à la petite semaine" onhoudbaar is. Het is op dit ogenblik dat het nut van de structuurpolitieke maatregelen zal blijken. Men moet komen tot een landbouwsector welke op „eigen benen” kan staan en dit kan niet indien men in agrarische middens overdadige nadruk legt op de prijspolitieke maatregelen.

Nederland o.a. heeft ingezien dat het van koers moest veranderen wil het een goede beurt maken in de E.E.G. De prijssubsidies zullen geleidelijk verminderd worden, terwijl het accent verlegd wordt op de structuurproblemen: verbetering van de bodem, waterbeheersing, vergroting, oprichting, verplaatsing van landbouwbedrijven, huisvesting, elektrificatie en waterbedeling van de exploitaties. Dr. De Leeuw heeft eveneens duidelijk gesteld dat de afvloeiing van de landbouwbevolking niet mag gezien worden als een verarming voor de agrarische sector. Deze dient onzes inziens zelfs bespoedigd te worden en de meeste lid-staten hebben in dit verband reeds enkele maatregelen genomen.

De uitstekende studie van Dr. De Leeuw geeft aan de lezer stof genoeg om over de multiple problemen welke met de landbouwstructuur gemoeid zijn, een klaar beeld te bekomen. Hierbij dient ten slotte te worden vermeld dat België een bijzondere inspanning dient te leveren om gelijke tred te houden met zijn Euromarkt-partners.

Brussel.

A. KEMPENEERS.

MINISTERIE VAN FINANCIËN

Bij het Bureau Financiering en Economische Zaken ter standplaats 's-Gravenhage kan worden geplaatst een

BEDRIJFSECONOMISCH MEDEWERKER

Taak: mondelinge en schriftelijke behandeling van financiële en bedrijfseconomische vraagstukken, zomede — nadat voldoende ervaring is verkregen — vertegenwoordiging van het departement naar buiten.

Vereist: academische of daarmee gelijk te stellen opleiding bij voorkeur doctoraal examen economie (bedrijfseconomische richting) en enige jaren ervaring op bank, accountantskantoor of dergelijke.

Voorts grote belangstelling voor financiële en economische vraagstukken, kritische instelling in het bijzonder t.a.v. financiële en bedrijfseconomische rapporten, goede mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid. Leeftijd tussen ca. 30 en 40 jaar.

Salaris: afhankelijk van ervaring — van f 1.109,— tot max. f 1.477,— per maand, exclusief 5,3% huurcompensatie. Per 1-1-1965 vindt een algehele salarisherziening plaats.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties onder no. 4-8330/7188 (in linker bovenhoek brief en env.) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Bureau Personeelsvoorziening van de Rijksoverheid, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

L. L. Paklons: *Bibliographie Européenne - European Bibliography*. Brugge, De Tempel, februari 1964, 218 blz., B.fr. 300.

Het Europa-College te Brugge heeft door zijn administratieve directeur, L. L. Paklons, een bibliografie laten opstellen van de in de bibliotheek van het College aanwezige werken. Zoals het voorwoord aangeeft is deze bibliografie in verschillende opzichten beperkt. Slechts die boeken zijn opgenomen, die min of meer rechtstreeks betrekking hebben op de Europese integratie. Artikelen zijn alleen vermeld indien het College daarvan een overdruk heeft ontvangen. Een aansporing voor eenieder om het College zijn geschriften toe te sturen! Officiële documenten van de Europese Gemeenschappen of van de Raad van Europa zijn evenmin in de bibliografie verwerkt. Daarentegen vindt men wel verwijzingen naar de talloze brochures uitgegeven door diverse federalistische bewegingen in de eerste jaren na de tweede wereldoorlog. Het voorwoord zegt daarvan: „Beaucoup de ces brochures ont joué un grand rôle. De nos jours, elles ne sont plus d'actualité, mais restent indispensables au chercheur qu'elles éclairent”. Moge dit een winstpunt zijn, belangrijke bezwaren van deze uitgave zijn de eerder genoemde beperkingen en de soms vrij willekeurige wijze van indeling.

Leiden.

L. J. BRINKHORST.

drie belangrijke nieuwe boeken!

**ON COMPETITION
IN ECONOMIC THEORY**

door

p. w. s. andrews
141 blz. - f 12,20

a major contribution to reshaping the
economic theory of the firm

**INTERNATIONALE ECONO-
MISCHE BETREKKINGEN
EN INSTELLINGEN**

door

prof. dr. m. a. g. van meerhaeghe
327 blz. - f 26,—

**MATHEMATICAL MODELS
AND MARKETING
MANAGEMENT**

door

robert d. buzzell
281 blz. - f 24,55

DE WESTER BOEKHANDEL

nieuwe binnenweg 331
tel. (010) 25 39 41 - 23 20 76

rotterdam
giro 18961

gespecialiseerd op economisch gebied!

zojuist verscheen ook:

**STRATEGIE DER
MARKTVOORZIENING**

dies-rede van
prof. dr. h. j. kuhlmeijer
23 blz., f 2,—

(J. M.)

RECENTE PUBLIKATIES

J. R. C. Dow: The management of the British economy. Cambridge University Press, Londen 1964, 444 blz., 60 sh.

R. E. Lipsey: Price and quantity trends on the foreign trade of the United States. Oxford University Press, Londen 1964, 487 blz., 80 sh.

Dr. W. Hofmann: Wert und Preislehre. Duncker und Humblot, Berlijn 1964, 379 blz., DM 19,80.

Dr. P. Clar: Die Kapazitätsnutzung in der Industrieunternehmung. Duncker und Humblot, Berlijn 1964, 283 blz., DM 39,80.

E. Salin: Die Entwicklung des internationalen Verkehrs. Soziologische und Politische Aspekte und Probleme. Kyklos Verlag, Basel 1964, 77 blz., Fr. 5,35.

A. Zauberman: Industrial Progress in Poland, Czechoslovakia and East Germany, 1937-1962. Oxford University Press, Londen 1964, 352 blz., 50 sh.

Willy Lindler: Die kommunistische Planwirtschaft am Beispiel Ungarns. Buchverlag der Neuen Zürcher Zeitung, Zürich 1964, 143 blz., Zw. fr. 6,50.

Prof. Dr. R. Dahrendorf: Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle. 4e dr. Westdeutscher Verlag, Köln 1964, 92 blz. DM 6,40.

M. M. Grossack: Understanding Consumer Behavior. Uitg. Christopher, Boston 1964, 325 blz., \$ 6,50.

Dr. H. Brandt: Investitionspolitik des Industriebetriebs. Uitg. Gabler, Wiesbaden 1964, 231 blz., DM 18.

Prof. Dr. A. Matz: Planung und Kontrolle von Kosten und Gewinn. Uitg. Gabler, Wiesbaden 1964, 420 blz., DM 37,50 (ingen.) en DM 42 (geb.).

Een „Praktikerbuch“, die geen speciale theoretische kennis vereist.

Prof. Dr. K. Nickel: Eine Einführung in das Programmieren. Uitg. Braun, Karlsruhe 1964, 220 blz., DM 56.

Dr. P. Metge: Die Struktur der Hafenschiffahrt. Uitg. Duncker und Humblot, Berlijn 1964, 154 blz., DM 19,80.

Behandelt de ontwikkeling van de scheepvaart in de haven van Hamburg sinds het midden van de vorige eeuw tot de huidige gedifferentieerde tak van verkeer met verschillende markt vormen en concurrentieverhoudingen.

Frank H. Knight: On the history and method of economics. Selected Essays. Uitg. The University of Chicago Press, Chicago-Londen 1963, 309 blz., 14 sh., Paperbackeditie.

Een paperbackeditie van een bekend werk van een bekend economist.

Inhoud: Economics

The Ricardian Theory of Production and Distribution
Historical and Theoretical Issues in the Problem of Modern Capitalism

The Common Sense of Political Economy (Wicksteed Reprinted)

Social Science

Social Causation

„What is Truth“ in Economics?

Statics and Dynamics: Some Queries regarding the Mechanical Analogy in Economics

The Business Cycle, Interest, and Money: A Methodological Approach

Salvation by Science: The Gospel According to Professor Lundberg

The Role of Principles in Economics and Politics
Free Society: Its Basic Nature and Problem.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De weekstaat van De Nederlandsche Bank vormt de basis op grond waarvan de situatie op de Nederlandse geldmarkt wordt beoordeeld. Niet elke mutatie in de verschillende posten echter is relevant. Een voorbeeld daarvan heeft men kunnen zien in de weekstaat per 7 december jl. Een groot deel van de wijzigingen in de posten heeft geen rechtstreekse invloed gehad op de geldmarktsituatie. Het bedoelde deel heeft betrekking op de hulp, die het Internationale Monetaire Fonds aan het Engelse pond heeft gegeven. In deze hulp is ook Nederland betrokken op grond van de General Agreements to Borrow. Zoals men weet, heeft ons land in 1962 met negen andere landen een overeenkomst met het I.M.F. gesloten om, wanneer deze organisatie middelen nodig had, tot een maximum van \$ 6 mrd. krediet te verschaffen. Dit krediet was verleend in de vorm van een stand-by krediet. De moeilijkheden rond het pond sterling hebben medegebracht, dat het I.M.F. van deze mogelijkheid gebruik heeft gemaakt. Midden november reeds heeft het I.M.F. met de deelnemers van de General Agreements een regeling getroffen. Thans is deze regeling geëffectueerd.

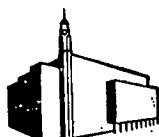
Nederland heeft in dit kader het I.M.F. f. 238,9 mln. krediet verleend. In het in 1963 plaats gehad hebbende overleg tussen Staat en Bank is, tegen de wens van De

Nederlandsche Bank, besloten dat de Staat als kredietgever zou optreden in geval het I.M.F. een beroep zou doen (zie het verslag van De Nederlandsche Bank van 1962, blz. 132 e.v.). Tevens werd overeengekomen, dat de op het moment van verwezenlijking bestaande monetaire omstandigheden de Bank al of niet de Staat zou financieren. Thans wordt bericht, hetgeen in het licht van de genoemde overeenkomst niet geheel duidelijk is, dat het I.M.F. voor f. 94 mln. goud van De Nederlandsche Bank heeft gekocht en dat f. 145 mln. door de Staat ter beschikking is gesteld, hetgeen ten laste is gekomen van het tegoed van het Rijk bij de Centrale Bank.

Invloed op de geldmarkt hebben deze transacties niet gehad. Voor het overige is de geldmarktsituatie wezenlijk niet veranderd. De kaspositie der banken is nog iets verbeterd. Met ingang van 15 december zal een verplicht tegoed in verband met de kredietrestrictie van f. 220 mln. gelden tegen f. 233 mln. in de periode van half november tot half december. De seizoenmatige sterke groei der bankbiljettencirculatie tegen het eind van het jaar is echter aanstaande, terwijl ook nog belangrijke belastingbetalingen worden verwacht.

Kapitaalmarkt.

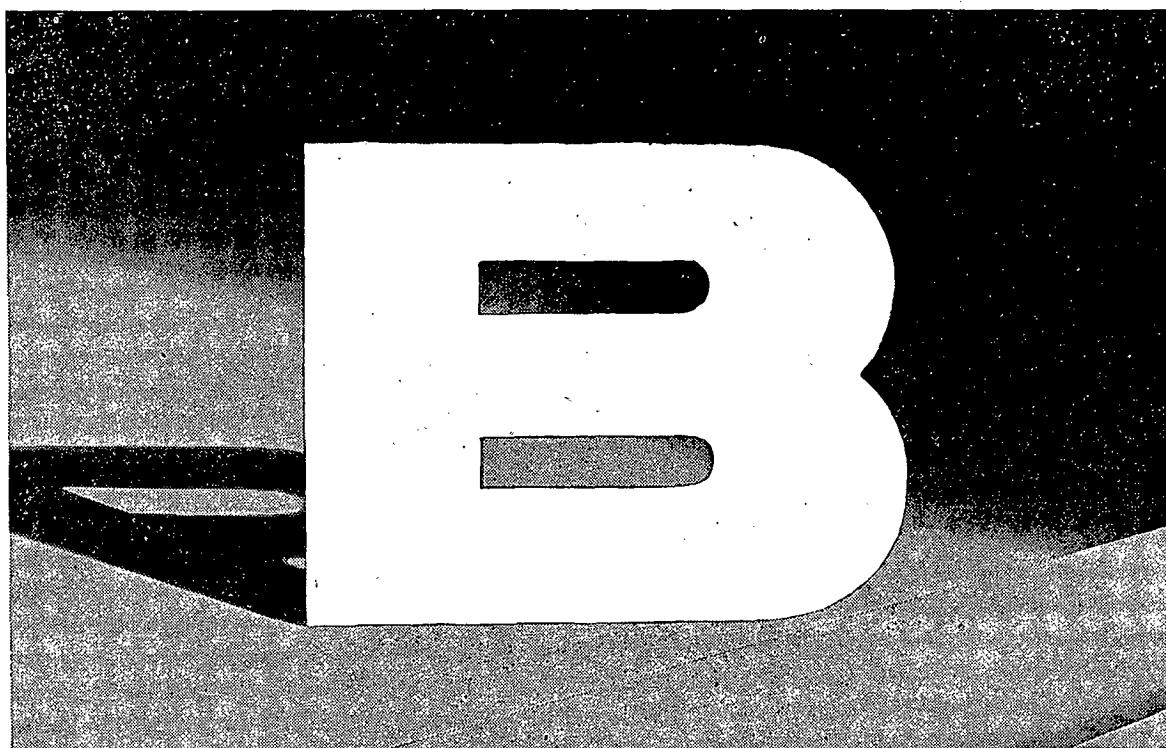
Rotterdam heeft het over een andere boeg gegooid en met wijziging van de voorwaarden nu een lening van f. 50 mln. (was f. 75 mln.) tegen $5\frac{3}{4}$ pCt. (was $5\frac{1}{2}$ pCt.) tegen pari (was $99\frac{3}{4}$ pCt.) aangekondigd.

GECONSOLIDEERDE MAANDSTAAT (IN GULDENS) PER 30 NOVEMBER 1964

	30 Nov. 1964	30 Nov. 1963		30 Nov. 1964	30 Nov. 1963
DEBET			CRÉDIT		
Kas, kassiers en daggeldleningen	f 146.920.865	f 81.196.710	Kapitaal	f 109.510.000	f 90.010.000
Nederlands schatkistpapier	f 573.630.326	f 476.680.617	Reservefonds	f 6.400.000	f 80.000.000
Ander overheidspapier	f 109.599.255	f 82.733.661	Consolidatiereserve deelnemingen	17.788.000	f 16.725.000
Wissels	f 57.533.029	f 59.944.251	Leningen opgenomen door dochterondernemingen	f 157.493.000	f 154.695.000
Bankiers in binnen- en buitenland	f 291.427.683	f 312.544.370	A.B.-renteboekjes T.S.-rekeningen en overige spaartegoeden	f 452.664.877	f 350.859.181
Effecten en syndicaten	f 155.820.381	f 161.784.518	Deposito's op termijn	f 672.620.240	f 616.830.765
Prol. en voorsch. t/effecten	f 145.047.174	f 141.221.494	Crediteuren	f 1.588.482.109	f 1.518.433.773
Debiteuren	f 1.708.728.353	f 1.596.561.941	Geaccepteerde wissels	f 27.749.053	f 35.071.566
Deelnemingen (incl. voorsch.)	f 55.878.845	f 50.754.552	Door derden geaccepteerd	f 504.224	f 529.190
Gebouwen	f 1	f 1	Overlopende saldi en andere rekeningen	f 131.374.409	f 100.267.640
	f 3.244.585.912	f 2.963.422.115		f 3.244.585.912	f 2.963.422.115

AMSTERDAMSCH E BANK

Bent u attent op de B van Bedrijfszekerheid?

Betrouwbaarheid van verlichting wil zeggen: geringe storingskans, blijvend goede verlichting en lange levensduur. Deze factoren zijn afhankelijk van lamp, armatuur en voorschakelapparaat, een eenheid waarbij elk detail belangrijk is. Zo zijn constructie en materiaalkeuze van de elektroden van grote betekenis, niet slechts voor de goede werking van de „TL”-lamp, maar ook voor blijvende kwaliteit gedurende de gehele levensduur. Daarom moet de elektrodenconstructie met de uiterste zorg gebeuren. Neen - u kunt niet iedere „TL”-lamp op de juiste elektrodenconstructie controleren. Maar u kunt wel zekerheid hebben. Met Philips bedrijfsverlichting.

Het bijzonder instructieve boekje „Praktische wenken voor Bedrijfsverlichting” is ook voor uw bedrijf gemaakt. Het wordt u per omgaande toegezonden na aanvraag bij Philips Nederland n.v., Afd. Bedrijfsverlichting 6, Eindhoven.

Philips „TL” verlichting voldoet aan AL deze eisen:

- **Hoog rendement** door aan elkaar aangepaste constructie van lampen, armaturen en voorschakelapparaten.
- **Blijvend goede lichtopbrengst** door juiste samenstelling en korrelgrootte van het fluorescentiepoeder.
- **Grote bedrijfszekerheid** door precieze elektrodenconstructie en materiaalkeuze.
- **Minimale wattverliezen** door exacte dimensionering van de voorschakelapparaat.
- **Volkomen aanpassing** aan elke bedrijfs-situatie door weldoordachte differentiatie.

PHILIPS

BEDRIJFSVERLICHTING

43032

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1963	H. & L. 1964	4 dec. 1964	11 dec. 1964
Algemeen	392	419 — 393	397	397
Intern. concerns	548	598 — 553	567	566
Industrie	341	357 — 327	332	334
Scheepvaart	153	161 — 133	136	137
Banken en verzekering	232	249 — 223	231	231
Handel enz.	165	175 — 156	161	160

Bron: AN.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 147,50 a)	f. 156,90	f. 155,90
Philips G.B.	f. 148,30	f. 154,—	f. 151,50
Unilever	f. 138,90	f. 146,80	f. 146,20
Expl. Mij. Scheveningen	398	228	216
A.K.U.	526	486	486
Hoogovens, n.r.c.	564½	547	560
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	775	882	898
Nationale-Nederlanden, c	870	746	759½
Zwanenberg-Organon	900	957	960
Robeco	f. 227	f. 229	f. 228

	30 dec. 1963	11 dec. 1964	4 dec. 1964	11 dec. 1964
New York.				
Dow Jones Industrials	760		871	864
Rentestand.				
Langl. staatsobl. b)	4,71		5,36	5,36
Aand.: internationalen b)	3,15 c)			3,43
lokalen b)	3,66 c)			3,48
Disconto driemaands schatkist- papier	2½		3½/16	ca. 3½/16

a) Gecorrigeerd in verband met bonus.

b) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht: Amsterdamsche Bank.

c) 19 december 1963.

C. D. JONGMAN.

*U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!*

Werkgelegenheid...

Er is brood en zekerheid voor duizenden bij Blydenstein-Willink. Jawel: ook zekerheid. Het bedrijf verheugt zich al vele jaren in een grote stabiliteit en een veilige, gestadige groei. Het heeft een gezonde variatie in zijn produkten.

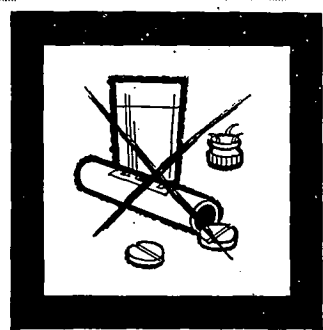
Het is zeer actief op het gebied der synthetische vezels. In eigen spinnerij, weverij, tricotage, finishing en drukkerij heeft het alle fasen van de produktie onder voortdurende controle. Door constante kwaliteit heeft het zich een vertrouwen-

wekkende naam verworven bij zijn afnemers. Blydenstein-Willink maakt alom gewaardeerde stoffen voor sportkleding, werkkleding, foundations, overhemden, gordijnen en voeringen, daarmee dus penetrerend in zeer uiteenlopende branches.

Blydenstein-Willink n.v.

Enschede, Lonneker, Winterswijk, Ter Apel, Wychen

LAAT HET ZOVER NIET KOMEN

CENTRAAL BEHEER en de bij haar aangesloten onderlinge ondernemersorganisaties geven u voorlichting en treffen voor u de juiste voorzieningen voor uw verzekeringen en de uitvoering van uw salaris-, loon- en andere administraties.

U hebt al zorgen genoeg wanneer u uw zakelijke belangen goed behartigt. Breek uw hoofd niet over verzekeringen, welke dan ook.

CENTRAAL BEHEER is gespecialiseerd in deze materie en heeft deskundige adviseurs op alle terreinen van het verzekeringswezen.

CENTRAAL BEHEER staat tot uw dienst.

CENTRAAL BEHEER

BOSENLOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 134971. POSTBUS 8400

WET-RISICO

bedrijfs-w.a.-verzekering, motorrijtuigverzekering, ongevallenverzekering voor inzittenden van automobielen, collectieve invaliditeitsverzekering.

BRAND-RISICO

brand- en bedrijfsschadeverzekering van industriële en andere objecten.

MOLEST-RISICO

verzekering tegen oorlogsschade, stormschade en andere risico's.

VERVOER-RISICO

transportverzekering van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

PENSIOEN-RISICO

collectieve ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering.

VERENIGING VOOR CENTRALE ELEKTRONISCHE ADMINISTRATIE - C.E.A.

loon-, voorraad-, debiteuren-administratie, facturering enz. met behulp van elektronische apparatuur.

CENTRAAL

C.B.

BEHEER

BIEDT ZICH AAN:

COMMERCIEEL MEDEWERKER,

49 jaar, H.B.S.b en 2 jaar London University, bekwaam om de leiding van de Binnenlandse en/of Buitenlandse afzet op zich te nemen.

Jarenlange persoonlijke ervaring als zelfstandig ondernemer op exportmarkten van vrijwel alle landen der wereld.

Kan begin 1965 volledig in functie komen.

Br. onder nr. E.-S.B. 51-1, Postbus 42, Schiedam.

DOOR RECLAME

kan men te veel
en ook te weinig uitgeven

*

De meeste mislukkingen
zijn vaak het gevolg van het LAATSTE

**Voor vacerende functies
en beschikbare krachten**

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten” het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder
de aandacht komt van stafper-
soneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt
gelezen door diegenen, die de
zakelijk belangrijke beslissingen
nemen, of daarbij van grote
invloed zijn.

N.V. SLAVENBURG'S BANK

GEVESTIGD TE ROTTERDAM

Op de Accountantsafdeling bestaat een vacature voor een functie, welke omvat de bestudering en uitwerking van problemen liggende op het vlak van de

ADMINISTRATIEVE ORGANISATIE

De functionaris die wij zoeken dient over een ruime bankervaring te beschikken, verkregen in leidinggevende functie(s) in de administratieve sector.

Met het oog op de invoering van elektronische informatieverwerkende machines bij onze instelling dient hij tevens te beschikken over de daarvoor benodigde kennis en ervaring. Leeftijd minstens 40 jaar.

Sollicitaties onder bijvoeging van een beknopt curriculum vitae en van een recente pasfoto te richten aan de afdeling Personeelszaken van de bank, Postbus 1045, Rotterdam.

nationale coöperatieve aan- en verkoopvereniging voor land- en tuinbouw g.a.

In verband met onze steeds toenemende activiteiten zullen wij, ter uitbreiding van de staf, gaarne in contact treden met jonge

ACADEMICI

De gedachten gaan uit naar landbouwkundigen en economen die na een ruime inwerkperiode verantwoordelijkheid kunnen dragen op commercieel en organisatorisch gebied.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven vergezeld van een recente pasfoto te richten aan het hoofd van de afdeling Personeelszaken Cebeco, Blaak 31 te Rotterdam.

*U reageert op
annonces in*

„E.-S.B.”?

*

*Wilt U dat dan steeds
kenbaar maken!*

NEDERLANDSE ANTILLEN

De Minister van Welvaartszorg van de Nederlandse Antillen roept voor spoedige indiensttreding op sollicitanten voor de functie van:

Hoofd van het Centraal Bureau voor Welvaartszorg van de Nederlandse Antillen

Dit Bureau is belast met de overheidsbemoeiingen met betrekking tot verbreding van de welvaartsbasis der Nederlandse Antillen, waaronder mede wordt verstaan de coördinatie van de welvaartsplannen, voor zover deze ligt op het terrein van de bemoeiingen van de Centrale Overheid. Gegadigden moeten beschikken over:

- leidinggevende capaciteiten
- gedegen economische en financiële kennis (academisch of daarmee gelijk te stellen niveau) en ervaring, in het bijzonder op het gebied van planning en ontwikkelings-programmering
- inzicht in de organisatie en werkwijze van een overheids-apparaat.

Dienstverband: drie jaren

Salariëring: mede afhankelijk van kwaliteiten en ervaring aangepast aan de functie

Kindertoeelage: NAC f 300,— per kind (beneden 18 jaar) per jaar

Bij uitzending: Vrije overtocht ook voor het gezin
Vergoeding van uitrustingskosten,
ongetrouwd: NAC f 1.500,—
getrouwd: NAC f 3.000,—

Na ommekomst dienstverband: vrije overtocht ook voor het gezin.

Vergoeding kosten verandering van werkkring:
ongetrouwd NAC f 1.250,— en
getrouwd NAC f 2.500,—

Voor elk vol jaar dienst één maand verlof met behoud van vol inkomen.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties, waarvan afschrift op luchtpostpapier, binnen twee weken na het verschijnen van dit blad in te dienen bij de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen, Badhuisweg 175 te 's-Gravenhage.

Bij de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders te Zwolle kan t.b.v. de Cultuurtechnische Afdeling geplaatst worden ter standplaats Kampen

EEN BEDRIJFSECONOOM

vac.no. 4-7956/7188

Vereist: academische vorming, belangstelling voor bedrijfseconometrie.

Taak: o.a. de behandeling van alle vraagstukken welke zich bij de ontginning en exploitatie der gronden in de IJsselmeerpolder op bedrijfseconomisch en organisatorisch gebied voordoen.

Salaris: tot een max. van f 1.473,— per maand.
Voor woning kan worden gezorgd.

Salariëring, afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring, exclusief huurcompensatie, en vakantietoelage. Per 1-1-1965 vindt tevens een algehele salarisherziening plaats. A.O.W.-premie voor Rijksrekening.

Sollicitaties, onder het bij de functie vermelde nummer (in linkerbovenhoek env. en brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Bureau Personeelsvoorziening van de Rijksoverheid, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage. Nadere inlichtingen kunnen eventueel telefonisch worden ingewonnen onder no. (05200) 1 09 22, toestel 33.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend. Begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

JUNIOR ORGANISATIE-ADVISEUR

Op het Economisch Bureau
Bakkenist, Spits, Doornbos & Co
is plaats voor een

jonge afgestudeerde econoom

bij voorkeur met enige ervaring, die in de praktijk van het organisatie-advieswerk tot **organisatie-adviseur** kan uitgroeien.

Brieven met pasfoto te richten aan:

**Economisch Bureau Bakkenist,
Spits, Doornbos & Co**

Grote Markt 31, Groningen

KWANTITEIT of KWALITEIT?

Wanneer het U vooral om de kwantiteit van de reacties op door Uw onderneming geplaatste personeelsannonces gaat, dan menen wij er goed aan te doen U tevoren te moeten afraden deze annonces in „E.-S.B.” te plaatsen. Honderden reacties voorspellen wij U beslist niet.

Wilt U echter een indruk hebben van de kwaliteit van de binnenkomende reacties, dan zal het U interesseren dat talrijke grote ondernemingen regelmatig „E.-S.B.” inschakelen als medium voor het oproepen van functionarissen op hoog niveau. De ervaring leert deze bedrijven namelijk dat een oproep in „E.-S.B.” geplaatst, een prima selectie van het aantal reacties betekent, hetgeen een niet onbelangrijke aanwijzing is wat betreft het „aanbod”.

Zoekt U het in de kwaliteit van de reacties op Uw personeelsannonces, dan geven wij U ernstig in overweging om „E.-S.B.” als medium in te schakelen.

Advertentie-afdeling
Postbus 42 — Schiedam

**KONINKLIJKE VEREENIGDE
TABAKSINDUSTRIEËN
MIGNOT & DE BLOCK N.V.
EINDHOVEN**

roept sollicitanten op voor de functie van

HOOFD van de AFDELING MARKETING

Van deze functionaris wordt vereist, dat hij aan de hand van het kwalitatief en kwantitatief marktonderzoek de directie kan adviseren omtrent het beleid ten aanzien van prijzen, kwaliteit, distributiekkanalen, assortimenten, de buitendienst en de reclame.

Gezien het niveau van deze functie wordt van de kandidaat verwacht, dat hij, naast een opleiding op academisch niveau, over een ruime ervaring beschikt in de commerciële sector van het bedrijfsleven.

Kandidaten, die belangstelling hebben voor vraagstukken op het gebied van het marketingbeleid in industriële ondernemingen, worden uitgenodigd hun sollicitaties te richten aan de directie van bovengenoemde N.V., Kanaalstraat 3, Eindhoven.

Wat betekent
**bewind-
voering**
door de
Kas-Associatie

Deskundig beheer van effecten, onroerende goederen, enz. Zorgvuldige, objectieve afweging van eventueel tegenstrijdige belangen der verschillende bij een vermogen betrokken personen. Accurate administratie.

KAS-ASSOCIATIE ⁿ _v

spuistraat 172 amsterdam

